ŞAİR VƏ QADIN

Dramatik poema

Ş Ə X S L Ə R

Ş a i r – 25 yaşında xəyalpərvər, sövdaməzac bir gənc
Q a d ı n – 22 yaşında ruhnəvaz, həssas, dilbər bir qadın
Pərişan saçlı, əsmər çöhrəli gənc bir qadın kölgəsi. Şairin vəfat etmiş sevgilisi.

Aydın gecə... İki tərəfi ağaclıq, qayalıq, qocaman daşlar, yaşıl otlar, sarmaşıqlar və yabanı çiçəklərlə təzyin edilmiş coşqun bir dərə... Seyrək ağaclı bir qaya üzərindən ensiz bir cığırla Qadın və Şair dərəyə enərkən

Ş a i r

Sallanaraq, canım, böylə nerəyə?

Q a d ı n

Bax, bu cığır enir bir şux dərəyə.
Tut izimi, arxamca gəl, tez gedək,
O sevdiyim yerləri bir seyr edək.
Çoxdandır həsrətəm o mənzərəyə,
Ay doğmuşkən gəl enək bu dərəyə.

Ş a i r

Tələsməyin nə mənası? Bir dayan...

Q a d ı n

Gəl ki, qiymətlidir bu an, bu zaman.
Bu sərinlik, bu aydınlıq, bu hava,
Qənimətdir, ələ düşməz bir daha.
Əmdiyimiz aydınlığı saçan ay,
Bir bulud altına girərsə, hay-hay,
Görənmərik sövda üzlü o yeri.

Ş a i r (*tərəfə*)

Qadın deyil, göydən enmiş bir pəri.
Bu ruh, bu zövqdə bəşər tapılmaz.

Q a d ı n

Tut izimi, ehtiyatlı ol bir az,
Ağaclıqdır, qaranlıqdır, bax, sakın!
Qayalardan büdrəməsin ayağın.

Ş a i r

Ay, günəş ki, aydınladır fəzanı,
Səndən alır bu tükənməz ziyanı.
Sənin nurun mənim üçün çıraqdır,
Ay, ulduzdan, günəşdən də parlaqdır.
Bir quş olub uçsan da dağ, yamaca,
Ətək kimi sürünərəm arxanca.
Göy yarılsa, qiyamət etsə qiyam,
Kölgən kimi səndən mən ayrılmaram.

Q a d ı n

Dostum, şairliyin gəlmiş sırası,
Bu sövdalı yerin incə xülyası
Daş ürəkli insanları yumşaldır,
Diz çökdürür, bulud kimi ağladır.
Yaşıl aydınlığı əmən bu axşam,
Bir şairə çoxmu, verərsə ilham?
Hər şeydə bir həzin sövda bildirir.

Ş a i r

Hər şey sənin kimi incə bir şeir.
(*Qadın dərəyə atıldıqdan sonra ətrafı həsrətlə süzərək həyəcanlı*)

Q a d ı n

Gəl, dostum, gəl, artıq endik dərəyə,
Ah, məftunəm bu dilbər mənzərəyə.
Baxsanız a, nur parlayan yarpaqlar,
Bu çağlayan dərə, coşqun irmaqlar,
Sanki bir çox dadlı sirlər anladır,
Donuq, sönük ürəkləri oynadır.
Bu yosunlu daş üstündə gəl, əylən.

Ş a i r

Bu yerlər bir nümunədir cənnətdən,
Yarpaq kimi baxdıqca ruhum titrər.
Ətrafımda uçan bu şux nəğmələr.

Q a d ı n

Hər bir şeyi unutdurur insana.

Ş a i r

İşıq saçan ruhə, qəlbə, vicdana,
Gözəllikdir, sudur, yaşıllıq bir də.
Hər üçü toplanmış bu məsud yerdə.

Q a d ı n

Hər qəlbi bu yerlər etməz bəxtiyar,
Atılmış yoxluğa incə bir şey var.

Ş a i r

Nədir?

Q a d ı n

Nədir? O bir şeydir ki, mümtaz[1] –
Hər adama hər zaman qismət olmaz.
Bu pərişan gözəlliklər, nəğmələr,
Xəyal kimi tutulmayan kölgələr,
Qarşımızda bu canlanmış təbiət,
Yalnız mənə bunlar verir təsliyət,
Bu gözəllik bir qüvvətin əlilə,
Silinirsə...

Ş a i r

Sən bir şair dililə,
Şair hissilə söz söylərsən, aman.
Sənin bu şairanə hallarından
Bütün-bütün, canım, heyrətdəyəm mən,

Sən ən həssas, gözəl qəlbə maliksən,
Bir ürək ki, şairlərin şerinin
Həm ruhudur, həm qəlbi, ey nazənin.
Bir ürək ki, qızğın sevgi bağlamış,
Bir ürək ki, sevmiş, gülmüş, ağlamış.
Bir ürək ki, böylə aydın gecədə,
Həyəcanlar keçirmişdir yenə də.
O ürəkdə qızğın sevgi, atəş var,
Bir ürək ki, sevmiş, olmuş bəxtiyar.

Q a d ı n

Bax yenə də qızğındır, sönməmişdir,
Dönük çərxi-fələk tək dönməmişdir.
Sus, toxunma bu yaralı könlümə,
Keçmişləri gətirmə göz önümə,
Bir səfili üzmə, mərhəmət eylə!

Ş a i r

Söylə, dediklərim yalanmı, söylə?!
Bir ürək ki, mahtablara bürünmüş,
Sevdiyinin arxasınca sürünmüş.
Bir ürək ki, dadmış nəşə, həm kədər,
Bir ürək ki, çırpınmış sübhə qədər,
Çox bəxtiyar yaşamış.

Q a d ı n

Çox bəxtiyar!
Səndə əsrar duyan haqqın dili var,
Şairlərə doğrumu ilham olur?

Ş a i r

Bir çox zaman ilham olur, doğrudur,
Bu tarixi gözlərindən oxudum.

[1] Seçilmiş, fərqli

Q a d ı n

Tarixmi? Yox, o qorxunc bir uçurum –

(*bir az sükutdan sonra həyəcanla*)

Çox xoş günlər gördüm, çox da səfalət,
Nə dadlıdır ilk sevgi, ilk məhəbbət!
Mən bir gəncə qızğın sevgi bağladım,
İl uzunu sevdim, güldüm, ağladım.
Durğun göydə oynaşan saf mahtabdan
Şən, bəxtiyar keçindik biz bir zaman.
Ona bütün ürəyimi vermişdim,
Ən nəşəli səadətə irmişdim.
Mahtabların kölgəsində hər gecə,
Əhd-peyman bağlamışdıq gizlicə.
Bu yumuşaq saf ürəkli torpaqlar,
Bu ağaclar, pıçıldaşan yarpaqlar,
Ətək-ətək nur səpən ay və ulduz,
Şahiddir ki, pak niyyətli eşqimiz
Məsum çocuq sevgisindən parlaqdı.
Hava buludlandı, boz şimşək çaxdı,
Üz çevirdi məndən o etibarsız,
Getdi uzaq ölkələrə o yalnız.
Nə məktub var ondan, nə də bir xəbər,
Eşqi olur ürəyimdə şöləvər[1].
İndi böylə xatırladıqca hər an,
Əfi udmuş kimi bağrım olur qan.
Ah, ilk sevgi, ilk müqəddəs xatirə...

Ş a i r

İndi xəyal kimi gəlir nəzərə.

Q a d ı n

Keçmişlərim yalnız mənə təsəlli,
Aramıza xain hicran girəli,
Yuxu belə gözlərimə düşmandır.

[1] Alovlu

Yediyim qəm, kədər, içdiyim qandır.
Gecə-gündüz yetim kimi inlərəm,
Fəryadımı yalnız özüm dinlərəm.
O baharı mən xəzansız sanırdım,
Çocuq kimi yatırdım, oyanırdım.
Mənə dövran da bəndəlik edərdi,
Silmişdi qəlbimdən kədəri, dərdi.
Zənn edərdim, daşqın, coşqun bu həyat
Əbədidir, indi solmuş kainat.
Sanki yer, göy dönmüş bütün tərsinə,
Hər şey saxta, müzlüm görünür mənə.
Həyat yalnız mənimçin bisəmərdir,
Udduqlarım hava deyil, zəhərdir.
Ah, ilk sevgi, ilk səmimi məhəbbət!
O uğursuz sevgini mən nəhayət
Gömdüm həsrətli könlümün içinə.
Soldum, söndüm, tükəndim gündən-günə.
O günləri andıqca mən hər zaman,
Bahar ömrüm olur boranlı xəzan.
Titrəyirəm solğun bir yarpaq kimi,
Sızlayıram dalğın, çılğın, əsəbi.
Yox səbr, taqətim daha bu dərdə,
Nə xoş günlər keçirmişik bu yerdə.

Qadın əlilə o yeri göstərib, hıçqırıqlarla
bir daş üzərinə düşür

Ş a i r

Bir zamanlar mən də çox bəxtiyardım,
Sevgilimin gözlərində yaşardım.
Qarşılıqlı, qızğın, daşqın bir sövda,
Bizi sərməst etmişdi. Bu arada
Hicran girdi aramıza, o şən gün
Matəm oldu, qara geydi büsbütün.
Yerdən, göydən əli üzülmüş kimi,
Sızlayırdım şaşqın, çılğın, əsəbi.
Hissiz əllər gömdü onu məzara,

Ürəyimdə daim sızlar o yara.
Ah, o hicran etdi məni bir sərsəm,
Hər tərəfə həsrətlə üz çevirsəm,
Tavus kimi cilvələnir o canan,
Göz önündə dərhal olur nümayan[1].
Heç şən deyil, həzin bir sima daşır,
Pəri kimi yavaş-yavaş yanaşır:
Biləyinə toxunurkən bir kərə,
Xəyal kimi qeyb olur birdən-birə.
Yumruğumu sıxıb dalğın inlərəm,
Təsəlliyçin ay, ulduzu dinlərəm.

(*Qadın, Şairə bir məktub uzadaraq:*)

Q a d ı n

Onun mənə, bax, ilk elani-eşqi,
İlk məktubu, ilk verdiyi sərməşqi.

(*Şair məktubu oxuyur*)

"Söylə, quzum, sevgi nədir daddınmı?
Qızdırmalı röyalarla yatdınmı?
Mürgülərkən şux təbiət hər gecə,
Ulduzlarla qonuşdunmu gizlicə?
Yarpaqlarda inci kimi müntəzəm
Göz yaşlarından heç durmuşmu şəbnəm?
Bu zövqü dadmış olsan, bəxtiyarsan,
Yoxsa, yazıq sənə, necə yaşarsan?"

Ş a i r

(*mütəəssir*)

Çox aşiqanə, şairanə sözlər,
Məhəbbətə qapılmış gəncə bənzər.
Saf ürəkdən doğan ülvi bir xitab,
Siz ona heç vermədinizmi cavab?

[1] Zahir

Q a d ı n

Bu məktubu aldıqdan sonra bütün,
Tərəddüdlə keçindim beş-altı gün.
Ancaq mən də ona məftun olmuşdum,
Az zamanda çiçək kimi solmuşdum.
Qalmamışdı taqətim, ən nəhayət
Cavab verdim. Ah, yakıcı məhəbbət!..

(*Şairə başqa məktub uzadır, Şair alıb oxuyur*)

"Mən də bir insanam, camad[1] deyiləm,
Açılmamış ismətli bir qönçəyəm.
Kipriklərimdən şəbnəmlər damlayır,
Yanağımdan inci kimi parlayır.
Aydınlığı sevsəm də yaxlaşmaram,
Əsrarımı göylərə də açmaram.
Qəlbim coşqun məhəbbət ilə çarpar,
Qəndil kimi ümid çırağım parlar.
O öylə bir sağlam, mətin qələdir,
Şairləri, sultanları titrədir".

Ş a i r

Çox iffətli[2], mənalı bir cavabdır,
Qızıl güldən çəkilmiş saf gülabdır.

Q a d ı n

Bunlardı eşqimin ilk çiçəkləri,
İndi gözümdə bir hicran dəftəri.
Lənət olsun sənə ah, ey vicdansız!
Sənինlə mən nəfəs alırdım yalnız.
Noldu söylə, o yəminlər[3], peymanlar?
Ah, nə qədər riyakarmış insanlar!

[1] Cansız cism
[2] Namuslu
[3] Andlar

Ş a i r

Səmimiydi mənim sevgim, peymanım,
Buna şahid o pəriyi-vicdanım.

Ağaclar arasında pərişan saçlı, əsmər çöhrəli bir qadın kölgəsi zahir olur. Əsəbi gülüşlərlə Şairə doğru irəliləyir. Şair ona xitabən:

Ey nazənin, sevimli, dilbər kölgə,
Dediklərim yalanmıdır, sən söylə?
Təbəssümlə məni salamlayır, ya.
Ay, o gülüş, bax o baxış, o sima,
Çəkildimi adı, qarşımda hazır.
Mənim kimi o da məni arayır.
Yanaşınca birdən-birə küsərək,
Uçar, gedər o zərrinpər kəpənək.
Həyatdanmı qorxar, nədir bu əsrar?
Yoxsa onlar bizdən məsud yaşarlar?
Bu görüşlər məni dəvət üçünmü?
Nədir bu, ya bir üqubət[1] üçünmü?
Həyat, məmat[2] dönmüş günəşə, aya –
Neçin girməz ikisi bir araya?

(*Dərin sükutdan sonra mütəfəkkiranə*)

Həyat, məmat – hər ikisi bir xülya!

Q a d ı n

Hər ikisi qorxunc, müdhiş bir röya!

Sevgilisinin kölgəsi Şairi işarətlə çağırır kimi görünür

Ş a i r

Bax, nə qədər həzin, dalğın sürünür,
Məni dəvət edər kimi görünür.
Çoxdan məni məhv etmiş idi hicran,
Yalnız bu kölgədir məni yaşadan.

[1] Cəza, əziyyət
[2] Ölüm

Ox, nə qədər canlandı şux kölgəsi,
Sanki qulağımı oxşar şən səsi.

(*Kölgə onu dəvət edər kimi görünür, Şair qaçaraq onu təqib edir*)

Həyatından mənə xəbər verəcək,
Gəldim, gəldim, məndən ayrılmaz mələk.

Şair kölgəni təqib edir, hər ikisi ağaclar arasında qayib olur. Qadın onları əsəbi və şairanə baxışlarla süzdükdən sonra

Q a d ı n

Ah, bəxtiyar, get arxasınca, izlə!
Böyük təskin, təsəllidir bu, məncə.
Maraq sevmək, sevilməkdir həyatda,
Bu olmazsa, yox nəşə kainatda.
Bu olmazsa, yoxluq varlıqdan əfzəl,
Böylə varlıq vücud üçün bir əngəl.

(*həyəcanlı*)

Dünyanın bəxtiyarlığından yalnız
Göz yaşlarım qalmış, o da səbatsız.
Durma, durma qəlbimin ta içindən
Boşan, sən də ülfətini kəs məndən.
Bir zamanlar qəhqəhə, nəşəmizdən,
Zövq alan bu dərə, mehtab, dağ, çəmən,
Hər an bizə qibtə edər kimiydi.
Ancaq ətrafımı alanlar indi
Sanki mənə eyləyirlər istehza,
Hər an mənimlə əylənirlər guya.
Kəskin, acı, təhqiramiz nəzərlər,
Neştər kimi qəlbimə təsir edər.
Yox, bu səfalətə boyun əymərəm,
Gecə-gündüz göz yaşımı tökərəm.
Yaşamaram mən duyğusuz, vicdansız,
Yaşamaram sevgi, ümid, imansız.

(*Dərəyə xitabən*)

Sən ey coşqun, daşqın dərə, bir zaman
Bu səfilə qucağında ver məkan.
Dalğaların köpüklənsin, yüksəlsin,
Yorğun cismim qucağında dincəlsin.
Əlvida ey səfil həyat, əlvida!
Ram olamaram sənə, heyhat, əlvida!
Əlvida ey təhqir edən nəzərlər,
Siz baxdıqca həyatım, ruhum inlər.
Əlvida ey qatı, yumşaq ürəklər!
Əlvida ey iblislər, ey mələklər!
Əlvida ey səhərlər, ey axşamlar!
Sizə gömdüm həsrətli bir yadigar.
Əlvida ey yerlər, göylər, əlvida!..

Bu sözləri deyib Qadın dərəyə atılır. Şair uzaqda sevgilisinin gəlməsini təqib edər kimi görünür.

1911

KİMDİR HAQLI?

İki pərdəli mənzum komediya
L.N.Tolstoydan iqtibas

İ Ş T İ R A K E D Ə N L Ə R:

R ü s t ə m – əkinçi
G ü l s ə n ə m – onun arvadı
Q ə m ə r – Rüstəmin anası
F a t ı – Rüstəmin qızı
S ə a d ə t, Z ə h r a, M ə l ə k } – iməci qonşu qadınlar
M u r a d – qonşu uşağı
Y u n i s – Gülsənəmin qardaşı
G ü l p ə r i – kürəkənin xalası
Ə h m ə d – Gülpərinin oğlu
N a z l ı – Gülpərinin qızı

BİRİNCİ PƏRDƏ

Səhnə Azərbaycan kəndlərinin birində əkinçi Rüstəmin evini təsvir edir. Gülsənəm, qızı Fatıya cehiz hazırlayır. Sadə, fəqiranə döşənmiş bir otaqda iməci qadınlar oturub yun darayır, səs-səsə verib oxuyurlar.

Q a d ı n l a r

Oturmuşdum səkidə,
Ürəyim sək-səkidə,
Yardan bir alma gəldi
Bir qızıl nəlbəkidə.

Ucadır eyvanımız,
Qoşadır xırmanımız,
Sən ordan çıx, mən burdan,
Kor olsun düşmanımız.

Mənim ərim molladır,
Atını gümüş nalladır,

Əlində bir alma var,
Gah verir, gah alladır.

M ə l ə k

Oğul evləndirmək, ya qız köçürmək
Hər könüldə böyük diləkdir, dilək.

S ə a d ə t

(*Gülsənəmə*)

Ay qız, haçandır toy?

G ü l s ə n ə m

Adına axşamı.

Z ə h r a

Xoşbəxt olsun, yansın işıqlı şamı.

M ə l ə k

Dörd yanını, görüm, oğul-qız alsın.

S ə a d ə t

Ömrü çiçəklənsin, bəxti əl çalsın.

Z ə h r a

Qorxuram ki, utanaq biz o gecə,
İş yarımçıq qalar mənim fikrimcə.

G ü l s ə n ə m

Nə çox iş var? Bir xurcundur, bir cecim,
İki farmaş, üç-dörd örkən və sicim,
Bir də yeznəmizə qışlıq bir qartı.

S ə a d ə t

Hara gedib, görünməyir bu Fatı?
Xeyir işdir, əl-qol açsın o gərək,
Barı, azdan-çoxdan eyləsin kömək.

Q ə m ə r

Utancaqdır, qaçıb sizdən gizlənmiş.

G ü l s ə n ə m

Birdən-birə baş verdi bu xeyir iş.
Qız nəm-nüm etdi, baxmadıq sözünə.

Z ə h r a

Yeznənizdən nə aldınız, ay nənə?
Sən söylə barı, gəlinin gizləyir.

Q ə m ə r

Gizlin şey yoxdur, söyləyim qoy bir-bir.

G ü l s ə n ə m

Söylə, söylə, bilsinlər, gizlin nə var!

Q ə m ə r

Üç yüz manat başlıq, iki dəst paltar,
Tafta gərdək, tafta köynək və tuman,
Bir baş şalı, başmaq, boğazlıq mərcan,
Gümüş kəmər, iki üzük, bir xəli.

S ə a d ə t

Kişi oğlu yaxşı durub irəli.

M ə l ə k

Avand olsun, boş qalmasın təknəniz.

Z ə h r a

Oğlunuzdan, qızınızdan görün siz.

S ə a d ə t

Bu adamlar baxmayır ağ, bozuna,
Dünən çopur Gülcahanın qızına

Əyriburun Güləhmədin arvadı
Elçi getdi.

M ə l ə k

Göyərdimi muradı?

G ü l s ə n ə m

Eşitmişəm, söylə, düzəldimi iş?

S ə a d ə t

Baş tutmadı.

M ə l ə k

Niyə?

S ə a d ə t

Anası kəsmiş
Beş yüz manat başlıq tələb eylədi.

Z ə h r a

Onun qızı gün bürcündənmi gəldi?
Cırtdan qızı sarsaqlayıbdır, nədir?
O başlıq heç bəy qızına verilmir,
Öz aybını neçin bilmir bu insan?

Q ə m ə r

Gödəklərdən özləri qız alırkən,
Yüz əllicə manat başlıq verdilər.

G ü l s ə n ə m

Eyb içində üzənlər xalqa gülər.

Q ə m ə r

Verdikləri vədələrdən qaçdılar,
Başlarına it oyunu açdılar.

Z ə h r a

Kosalardan qız aldı Aslan qoçaq,
Yoxsulca bir oğlan idi o ancaq,
Gördünüzmü necə xərc tökdü oğlan?

M ə l ə k

Nəyə gərək, indi ölür acından,
Qapısında bircə inək də yoxdur.

G ü l s ə n ə m

El içində ancaq hörməti çoxdur.

S ə a d ə t

Kosaqızı Tellini cunbul Cabbar,
Çox istədi, ucadan başladılar.
Oğlan bir gün qızı götürdü, qaçdı.

Z ə h r a

Kənd içində ana qiyamət açdı.

S ə a d ə t

Deyirlər ki, qız sevirmiş oğlanı.

Q ə m ə r

Alt-üstünə dönsün belə dövranı.

M ə l ə k

Bax, bu dünya necə xarab olubdur,
Abır, həya, namus heç qalmayıbdır.

Q ə m ə r

Belə-belə adamların üzünə,
Yarəb, neçin dağılmayır zəmanə?
Yer, göy bizə düşmən kəsilsin gərək!

Z ə h r a

Axşam oldu, getməyəkmi?

S ə a d ə t

Qalx, gedək!

G ü l s ə n ə m

Çox razıyam, ağrımasın əliniz.

Q ə m ə r

Oğlunuzdan-qızınızdan görəsiz.

S ə a d ə t

Sağ ol.

Z ə h r a

Sağ ol, şad yaşasınlar qoşa,
Şənliklə vursunlar dövranı başa.

G ü l s ə n ə m

Çox sağ olun, yanınızda xəciləm.

Z ə h r a

Elə demə, sən allah, ay Gülsənəm,
Bizim azmı huyumuza yetmisən,
Xeyrimizə, şərimizə getmisən.

S ə a d ə t

Ay qız, sənin boynumuzda haqqın var.

M ə l ə k

Sənə işıq gün versin pərvərdigar.

(*Gedirlər*)

Q ə m ə r

Yun darandı, bunları qoy bir yana,

G ü l s ə n ə m

Sabah tezdən gərək qurulsun xana.

Q ə m ə r

Tez ol, durma, yığışdır görək,
Rüstəm indi gələr.

G ü l s ə n ə m

Gəlsin, neyləyək,
Görürsən ki, çalışıram səhərdən.

Q ə m ə r

Öz kişini tanımayırsanmı sən?
Bütün evi alt-üst edər o kişi,
Səbirsizdir, təhərsizdir hər işi.

Gülsənəm uşağın beşiyinə tərəf gedir, diqqətlə yatan uşağa baxır.

G ü l s ə n ə m

O tumbul əllərə qurban olum mən,
Xala, bu gün çox yaxşı yatdı nəvən.

Rüstəm, əlində matraq, içəri girir, matraqı şaqqıldadaraq ucadan

R ü s t ə m

Ay Gülsənəm, lap ölürəm acından,
Nəyin varsa tez ol, gətir.

G ü l s ə n ə m

Bir dayan!
Nə xəbərdir, baş gətirib deyəsən.

R ü s t ə m

Çox danışma, gətir qatıq-çörəkdən,
Bir bax, ilan kimi qabıq qoymuşam,
Əziyyətdən, arvad, cana doymuşam.
Qan-tər içindəyəm, görmürmü gözün?

G ü l s ə n ə m

Yaxşı, yaxşı, söylə nədir bir sözün?
Beş-on addım yer sürmüş, hay-küyə bax

Q ə m ə r

Kişi deyil, yanar ocaqdır, ocaq.

G ü l s ə n ə m

Mən də işləmişəm.

R ü s t ə m

Gəl başımı yar!
Neyləmisən, söylə görüm, a yassar?
Mənim kimi gün altında bişmisən?
Əlləşməkdən əldən-dildən düşmüsən?
Əllərini qayış, kotan yeyibdir?

(*Əllərini göstərir*)

Belə qabar, suluqmu eləyibdir?
Əyilməkdən çəkəmmirəm belimi.

G ü l s ə n ə m

Yaxşı, yaxşı, açma mənim dilimi.
Görünür mən bu evdə oynamışam.
His, tüstüdən bir bax mən də yanmışam,
Əlləşirəm dan açılandan bəri,
İşdən, gücdən durmamışam ki, geri.
Sən on ayı yeyirsən, sallanırsan,
Bir-iki ay zəhmətə qatlanırsan.

Nə var sənə, bir kotandır, bir başın,
Mənim kimi yoxdur ki, min-bir işin.
Toy qabaqda, mənimlədir hər zəhmət.

R ü s t ə m

Doğru deyirsən, ay atana rəhmət,
Nə çox iş-güc deyirsən, söylə görüm,
Nədir işin?

G ü l s ə n ə m

Dayan bir-bir söyləyim:
Sac asıram, fətir, əppək yapıram.
Atlı kimi ora-bura çapıram,
Odun daşıyıram hey şələ-şələ...

R ü s t ə m

Sonra?

G ü l s ə n ə m

Dayan, qurtarmadım mən hələ.
Allahın var günü – hər səhər-axşam,
İnəyini, qoyununu sağıram,
Becərirəm bostanını, bağını.
Saxlayıram bu şıltaq uşağını.
İki gündən bir yağ-pendir tuturam,
Dinclik, dirlik mənə olubdur haram.
Dana, buzov, cücə əlindən hələ
Qalmamışdır məndə daha hövsələ.
Mən bunların hansı birin söyləyim?

R ü s t ə m

Bir neçə iş də qoy sənə mən deyim:
Qıllı itə axşamlar yal tökürsən,
Pal-paltarın yamağını tikirsən.
Hər gün axşam güclü ocaq çatırsan,

Mürgüləyib camış kimi yatırsan.
Hay-hay, Sənəm, bunlara mən iş desəm,
Bu dilimi lap kökündən kəsərəm.

G ü l s ə n ə m

İş deyil, bəs nədir?

R ü s t ə m

Nədir? Oyuncaq!

G ü l s ə n ə m

Sən iş nəyə deyirsən bəs, ay qoçaq?

R ü s t ə m

Gün altında bir gün kotan sürərsən,
Nəyə deyərlər iş, onda görərsən.

Q ə m ə r

Sənin işin yalnız əkin-biçindir,
Ev işi də, baxma, oğlum, çətindir,
Kişi fəhlə, arvad isə bənnadı.

R ü s t ə m

Yaxşı, yaxşı, bu da burdan bannadı.
Bənna olmuş bir de görüm, neyləyir?
Mən çalışıb qazanıram, o yeyir.

G ü l s ə n ə m

Qəbul etsəm canıma min zəhməti,
Sənin yanında heç yoxdur qiyməti.
İndi ki bu yerə gətirdin işi,
Otur evdə, sən arvad ol, mən kişi.
Ev işini sən gör, çöl işini mən,
Sən də bir gör mən görən rahətlikdən.

R ü s t ə m

Razıyam!

G ü l s ə n ə m

Ver əlini!
Ancaq sonra dəyişdirmə dilini.

R ü s t ə m

Mən sözümdən qaçmaram, qorxma.

G ü l s ə n ə m

Yəqin?

R ü s t ə m

Bir saatlıq işdir sənin işlərin,
Nə var onda, su içməkdən asandır.

G ü l s ə n ə m

Sənin işin ancaq xışdır, kotandır,
Zəhmətimə qiymət qoyan yox ancaq.

R ü s t ə m

İşlər sabah məlum olar, ay qoçaq.
Bu gün hələ pozma öz əhvalını.

G ü l s ə n ə m

Bircə səbr et, sabah görrəm halını.

P ə r d ə

İKİNCİ PƏRDƏ

Rüstəm qapı ağzında bir kötük üzərində oturub çubuq çəkir, anası Qəmər bir tərəfdə palaz salıb cəhrə əyirir. Gülsənəm, əlində matraq, ayaqlarında çarıq, patava gəlir. Rüstəmə mənalı baxaraq

G ü l s ə n ə m

Öküzləri qoşub cütə gedirəm,
Bax, sənə bu vəsiyyəti edirəm:
Mən gəlincə süpür qapı-bacanı,
Uşağım ki, hələ Allah amanı.
Yaxşı saxla, ağlatma, göz-qulaq ol,
Cücələrdən, toyuqlardan sayaq ol,
Gözlə aparmasın quzğun, çalağan.

R ü s t ə m

Bildim, bildim...

G ü l s ə n ə m

Kişi, darıxma, dayan!
Nəhrə çalxalayıb bir az da yağ tut,
Qaynar qazan as, paltarı yu-qurut.
Qoymayasan dana-buzovu gözdən,
Şələ tutub odun gətir meşədən.
Xəmir yoğur, sac as, ocağı qala,
Mən gəlincə hər bir şeyi hazırla!
Qatıq üçün çalası qoydum cama.

(*Donunu ona ataraq*)

Mən gəlincə donumu da al, yama!
Boz inəyi, qoyunu get durma sağ,
Südü bişir, üzə qoy tutsun qaymaq.

R ü s t ə m

Bildim, bildim, hamısını anladım.

G ü l s ə n ə m

Mən gedirəm.

R ü s t ə m

Allaha ismarladım.

(*Gülsənəm gedir, Rüstəm başını oynada-oynada*)

Hay-hay, duza gedirsən, ey binəva,
Axşam qayıdanda vardır tamaşa.
El tənəsi çox ağırdır, bu doğru,
Cüt sürməyin ləzzətin qoy dadsın bu.

(*Qəmərə yaxınlaşaraq*)

Ana, neçin qəmgin durursan belə?
Çiçək kimi açıl, danış, gül, söylə.

Q ə m ə r

Nə söyləyim, açıl mənim başımdan!

R ü s t ə m

Keçmişlərdən bir az danış, ana can.
Uşaqlıqdan bu fikir yormuş məni,
Sən atamı sevdin, yoxsa o səni?

Q ə m ə r

Ələ salma məni, rədd ol, ay çağa!

R ü s t ə m

Salarammı səni ələ-ayağa?
Ana-oğul edək bir azca söhbət.

Q ə m ə r

Ah, keçmişlər, sizlərə min-min rəhmət!
Açıl başımdan, qalx, azma yolunu.
Arvad iş tapşırdı, çirmə qolunu.

R ü s t ə m

Demək, mənimlə sən etmirsən söhbət.

(*tərəfə*)

Bülbül kimi dil açarsan bu saət.
Hanı tütək, hanı? Əlimə alım,
Bir az anam üçün oxuyum, çalım.

(*Tütəyi çalıb oxuyur*)

Gəl-gəl maral balası,
Dur gəl, gözüm qarası.
Dəsmal gətir, gül apar,
Xəlvətdən bağ arası.

Yaqut yəməni neylər,
Ördək çəməni neylər,
Kətan köynək, ağ bədən,
Gündə hamamı neylər.

Q ə m ə r

Bu havanı gözəl çalırdı atan,
Oxuduqca ləzzət alırdı insan.

R ü s t ə m

Mənim atam olmuş başqa bir kişi,
Rəhmətliyin dastan imiş hər işi.
Gözəl, ucaboylu bir oğlan imiş,
Eldə adlı-sanlı qəhrəman imiş.
Söylə görüm atammı sevdi səni?
Yoxsa ki, sən?

Q ə m ə r

Yox, yox, o sevdi məni.

R ü s t ə m

Atam sevmiş səni? Bəs mən eşidən,
Atama sən vurulmusan qız ikən.

Gecə qapıları özün açmısan,
Rəhmətliyə qoşulub tez qaçmısan.

Q ə m ə r

Utan, utan, danışma çox, Allahsız.

R ü s t ə m

Aləm deyir, mən demirəm ki, yalnız.
Söyləyirlər, çox gözəl imiş atan,
Anan sevib getdi.

Q ə m ə r

Böhtandır, böhtan!
Yoxsa ondan əskik idim mən özüm?
Oğlanlardan can alırdı qaş-gözüm.
Yaraşıqlı, gözəl idim, çağ idim,
Lalədən qırmızı, süddən ağ idim.
Atan hər gün su başında dururdu,
Mən keçərkən bığlarını burardu.

R ü s t ə m

Od vurmusan mənim yazıq atama,
Belə zülmü etməz adam adama.
Çox sevirmiş səni, ancaq bir anlat
Sən də onu sevirdinmi?

Q ə m ə r

Ay bədzat!
Heç kəs mənim ürəyimi bilmədi,
O öləndən bəri qəlbim gülmədi.
Beş yaşında uşaq idin sən onda,
Təkbaşına oynayırdın bir yanda...
Ondan sonra mən dirilik etmədim,
Çox istəyən oldu, ərə getmədim.

Qonşu oğlan M u r a d qaça-qaça gəlir.

M u r a d

Rüstəm dayı, sizin buzov və dana,
Çəpərləri yarıb, girdi bostana.
Yedi bütün qovun, qarpız tağını,
Dağıdır indi də qonşu bağını.

R ü s t ə m

Vay-vay!..

Q ə m ə r

Tez ol, durma, sən bir başa bax,
Naqqallıq eləyir mənə bu axmaq.
Arvad kişi kimi çöldə işləyir,
Bu, uşaq tək evdə milçək kişləyir.
Ah, ay keçən günlər, keçən kişilər,
İndikilər də adını qoymuş ər.
İş üstündə arvadla höcətləşir,
Mənim işim səndən çətindir deyir.
Biz ki belə şeyləri heç görmədik,
Dünyada bilmədik nədir tənbəllik.
İndikilər öz canını bəsləyir,
Bilməyirlər ki, ər-arvadlıq nədir.
Biz işi bir-birimizdən qapırdıq,
İş üstünə atlı kimi çapırdıq.
Bu ondandır ki, yox sevgi, məhəbbət,
İndikilərdə yox düzlük, sədaqət.

(*Rüstəm acıqlı gəlir*)

Rüstəm, nə var?

R ü s t ə m

Nə olacaq, ay ana,
Çər dəymişlər od vurmuş bağa-bostana.
Neyləyim, ah, neyləyim, heç bilmirəm?
Saman təpəcək dərimə Gülsənəm.

Q ə m ə r

Qan olsa ud, öz suçundur[1], darıxma,

R ü s t ə m

Sus, qəlbimi sən də bir yandan sıxma!..

(*Tarlaya baxaraq*)

Nə həvəslə işləyir, bir ora bax!
Zalım qızı bilmir nədir yorulmaq.
Gedim bir az pendir tutum, yağ tutum,
Bu paltarı harda yuyub-qurudum?
Bir iş deyil, ürək sıxır, yassardır,
Arvad işi özü kimi murdardır.
Bu günlər də nə tez keçir, dan atır,
Papağını çevirirsən gün batır.
Təknə boşdur, nə fətir var, nə çörək,
Axşam oldu, xamır yoğurmaq gərək!

(*Otağa girir*)

Q ə m ə r

Eşitmişəm keçmiş ata-babadan,
Çox çəkməz ki, gələr öylə bir zaman,
Kişi arvad olar, arvadlar kişi,
Zəmanənin üzüqara gedişi
Göstərir ki, yaxınlaşır o dövran.
Ah, başında nələr vardır, ay insan!

Toyuq-cücələrin qışqırığı gəlir

R ü s t ə m

(*Otaqdan*)

Nə var, ana?

[1] Günahındır

Q ə m ə r

Ay aman!
Cücələri vurub getdi çalağan.

Rüstəm əlləri xamırlı gəlir.

R ü s t ə m

Allah, Allah, başım düşdü cəncələ,
Öz-özümü saldım əcəb əngələ!

(*Ağac götürüb evin arxa tərəfinə keçir,
bir az sonra qayıdıb otağa girir*)

Vay-vay, bura bax, it yeyir xəmiri,
Zəhrimar ye... Aha, quduzun biri.

(*İti vurur, it içəridə zingildəyir, Rüstəm həyətə çıxır*)

Hanı o it?

Q ə m ə r

Mən nə bilim!..

R ü s t ə m

De görək,
Bu otağa hardan girdi o köpək?

Q ə m ə r

Ay yaramaz, vecsiz, köndələnyatan,
Görmürsənmi girmiş arxa qapıdan?!

R ü s t ə m

Başımı lap itirmişəm, neyləyim?
Axşam oldu, Gülsənəmə nə deyim?

(*Uzaqda qızı Nazlı ilə Gülpəri görünür*)

Bunlar kimdir?

Q ə m ə r

Qudalardır deyəsən.

R ü s t ə m

Ay nəsliniz kəsilsin yer üzündən
Duran yerdə əcəb düşdüm kələyə!..
Bunlar da vaxt tapdı qonaq gəlməyə.

Q ə m ə r

Rüstəm, Rüstəm, ağlın azıbdır, nədir?
Durma, salam ver, xoş dil ilə dindir.

R ü s t ə m

Sən allah, rədd olun mənim başımdan,
Cücələri çalıb getdi çalağan,
Bostan orda, xəmir burda yeyildi,
Arvad ilə aramız da əyildi.
Onlar ilə qohum olandan bəri
Xərçəng kimi hey gedirik biz geri.
Çarxımız döndü, işləmir bəxtimiz.

G ü l p ə r i

Allah iraq eyləsin, neylədik biz?

Q ə m ə r

Rüstəm, Rüstəm!.. İnciməyin, ay quda,
İş üstündə acıqlanıb arvada.
Odur olubdur bu zəhər bulağı,
Bir də onun çox zaman axşam çağı,
Birdən-birə halı olur çox yaman.

G ü l p ə r i

Baxsana bu nələr tökür ağzından.
Bu sözləri bilsə bizim kişilər,
Allah göstərməsin, böyük qan düşər.

Q ə m ə r

Siz allah, ay quda, bir söz deməyin.

R ü s t ə m

Gedin, hər nə bilirsiniz söyləyin!

Q ə m ə r

Azma, azma sən, ay zəhərli tuluq.

G ü l p ə r i

Olmaz belə adam ilə qohumluq.

Q ə m ə r

Ay qudalar, bağışlayın.

N a z l ı

Gəl, gedək!

G ü l p ə r i

Zor-güc ilə qohum olmaq nə gərək:
Acı olar belə ağacın barı.

(*Gedirlər*)

Q ə m ə r

Öləydim kaş, görməyəydim bunları.
Bu yaramaz gördünüzmü nə etdi?
Namus getdi, hörmət, həyamız getdi.

(*Rüstəm acıqlı-acıqlı gəzinir*)

R ü s t ə m

Xamır yeyildi, tapdalandı bostan,
Cücələri vurub getdi çalağan.
Neyləyim mən?

Q ə m ə r

Zəhrimar et canına.
Görüm səni bulanasan qanına.

(*Uşaq beşikdə ağlayır*)

R ü s t ə m

Kəs səsini, murdar oğlu, bihəya,
İstəyirsən canın çıxınca ağla!
Mənim indi sənlik yoxdur macalım,
İt günündən yaman olubdur halım.
Ancaq yaxşı tədbir çəkdim bu işə,
Qudalar ilə başladım deyişə.
Gülsənəmə bu iş olsa aşikar,
Bostan, xamır, cücə yadından çıxar.

Gülsənəm gülə-gülə, əlində matraq, oxuya-oxuya gəlir.

G ü l s ə n ə m

Dağların başında sərildim yatdım,
Aynalı tüfəngi doldurdum, atdım.
Tarlamı şumladım, məqsədə çatdım,
Soruşma, ay kişi, haralıyam mən!
Dağların, çöllərin maralıyam mən!
Ay kişi, bu uşaq nöşün ağlayır?
Bağırtı, şivəni ürək dağlayır.

R ü s t ə m

Qoy ağlasın, işim vardır, neyləyim!

G ü l s ə n ə m

Ağlama, ağlama, gözüm, ürəyim!

(*Uşağı qucağına alır*)

Nə var, nə yox?

Q ə m ə r

Heç soruşma olanı.
Dana-buzov dağıtdı bağ-bostanı.
İki cücə vurub getdi çalağan.

G ü l s ə n ə m

Siz burada deyildinizmi insan?

R ü s t ə m

Mən neyləyim? Boz it yedi xəmiri?

G ü l s ə n ə m

Neyləyirsən bəs bu səhərdən bəri?

R ü s t ə m

Yaman yerdə axşamladım, neyləyim,
Bu qədər iş yalnız başımdır mənim.
Bunlar ilə mən nə sayaq çarpışım?
Heç bilmirəm hansı işə yapışım?
Bu yandan da gəldi azğın qudalar,
İş tökülüb qaldı.

Q ə m ə r

Danışma, yassar.
Hələ işlər var ki, deyə bilmirəm.

G ü l s ə n ə m

Nə var, nənə?

Q ə m ə r

Nə deyim, ay Gülsənəm!
Allah bizi nə pis gündə yaratdı,
Qudaların üzü üstə qayıtdı.

Fatı ilə Yunis gəlir

Y u n i s

(*Qəmərə*)

Niyə?

G ü l s ə n ə m

(*Yunisə*)

Yavaş görək.

Y u n i s

Nə olmuş məgər?

G ü l s ə n ə m

Bir aman ver söyləsin, ay bəxtəvər.

Y u n i s

Rüstəm, nə var?

G ü l s ə n ə m

(*Qəmərə*)

Söylə görüm nə oldu?

Q ə m ə r

Qızın bəxti yenə gül kimi soldu.
Qudalara sözlər dedi bu nadan,
Dedi, dedi, hər nə çıxdı ağzından.
Qudaların qayıtdı kor-peşiman.

F a t ı

(*Tərəfə*)

Bəxtim düyümləndi yenə, ay Allah,
Görürsənmi nə iş açdı bu, eyvah!

Y u n i s

Rüstəm, bu nə oyundur açdın yenə?

R ü s t ə m

Qulaq vermə arvadların sözünə.

Q ə m ə r

Qorxuram ki, geriləsinlər qızı.

G ü l s ə n ə m

Görüm Allah qırsın sizin hamınızı,
Görüm sənin daş düşsün o başına,
Zəhər qatılsın, ay kişi, aşına.

R ü s t ə m

Daş da düşsün, dağ da ensin üstünə,
Qarğa kimi nə hey ötürsən yenə!
Bulud kimi nə çıxmısan özündən,
Duman yağır boranlı üz-gözündən.
Baş-qulağım yoruldu, bəsdir, bəsdir.
Oraq kimi, bax, nə doğrayıb, biçir.
Nə var, nolmuş, göylərmi parçalandı?
Ocaqda qaynayan südmü calandı?
Mal-qaraya bir azarmı daraşdı?
Tufan qopub, sel çaylardanmı aşdı?
Qızıl ilə yazmalı bu məsəli:
“Qara toyuqca arvadın yox əqli”.

G ü l s ə n ə m

Ha, görürəm çoxdur ağlın, kamalın,
Ancaq vardır zorba bığın, saqqalın.

R ü s t ə m

Sizin ilə danışmağa baş gərək.

(*Rüstəm gedir*)

Y u n i s

Fikr eləmə, bir az sakit ol görək,
Kişi kimi söz verirəm, sən inan,
Qudaların əl çəkməz bu Fatıdan,
Əmlik kimi belə bir qız harda var?
Tapammazlar çıraqla axtarsalar.

G ü l s ə n ə m

Bu Rüstəmi görüm gəlsin qılınca,
Dava açar, qoy gedim mən ardınca.

Yunis gedir. Gülpəri gəlir. Gülsənəm onu hörmətlə qarşılayaraq

Nə var, quda, xoş gördük, ay Gülpəri.

G ü l p ə r i

Aparmağa gəldim bizim şeyləri.

G ü l s ə n ə m

Niyə?

G ü l p ə r i

Elə!..

G ü l s ə n ə m

Axır niyə?

G ü l p ə r i

Elə-belə...

G ü l s ə n ə m

Nə olmuş ki, durma, səbəbin söylə!
Qapıdakı kimdir?

G ü l p ə r i

Əhməd qudandır.

G ü l s ə n ə m

Gəl, ay quda, görməmişəm haçandır.
Gendən baxırsan, gəl otur, danışaq.

Ə h m ə d

Yox, gedirəm.

G ü l s ə n ə m

Gəl, ay quda, barışaq.
Qohumluqda çəkişməyən, bərkişməz,
Hər söz ilə yaman bir fikrə düşməz.
Xoş gəldiniz, ay qudalar, əyləşin.

Ə h m ə d

Əyləşməyə üz qoyubdurmu kişin?

G ü l s ə n ə m

Nə eyləmək, xasiyyəti belədir.

Ə h m ə d

Gözəl sifət insanda – hövsələdir.

G ü l p ə r i

Hər bir şeyin, quda, bir ölçüsü var.

G ü l s ə n ə m

Bu sözləri buraxın, ay qudalar,
Fatı kimi qızdan keçmək olarmı?
Bu dağlarda ondan gözəl qız varmı?

G ü l p ə r i

Biz gəlindən yerdən-göyə razıyıq.

G ü l s ə n ə m

Demək, quda, yaman yerdə biz qaldıq.

G ü l p ə r i

Yox, yox, quda...

G ü l s ə n ə m

Belə çıxır sözündən.

(*Rüstəm gəlir, acıqlı keçir*)

Zəhər yağır kişinin üz-gözündən.
De bir görüm, kürəkənim necədir?
Qəlbim nanə yarpağından incədir.
Könlümə çox yaman düşür arabir.

Ə h m ə d

Quda, o da sizi yaman istəyir,

(*Gülpəriyə*)

Xalam gözü yolda qalıb, dur gedək!

G ü l s ə n ə m

Qan olmuşmu, nə var?

G ü l p ə r i

Quda, nə demək,
Ana qəlbi olduqca köyrək olur.

Ə h m ə d

Ürəyi qoy sakit olsun.

Q ə m ə r

Doğrudur!..

G ü l s ə n ə m

Xoş gəldiniz, məndən qudama söylə,
Hay-hay, qohumluq heç olurmu belə?
Boş söz üçün necə keçir Fatıdan?

Ə h m ə d

Mən onu sakit eylərəm.

G ü l s ə n ə m

Əhməd can,
Unutma bizləri, gəl-get arabir.

Ə h m ə d

Sağ ol!

G ü l s ə n ə m

Sağ ol!

(*Gedirlər*)

R ü s t ə m

Bunlarda bu dil nədir?

F a t ı

Yarəb, anamı sən alma əlimdən.
Bu dünyada anasız qalmayım mən.

Q ə m ə r

(*Gülsənəm*)

O ağlına, kamalına mən qurban.

G ü l s ə n ə m

Razı getdi qudalar, ay can, ay can.

R ü s t ə m

Bu yağlı dil ki, bu arvadlarda var,
İlanı da yuvasından çıxardar.

Gülsənəm oynayır, sonra Qəmər də ona qoşulub oynayır.

G ü l s ə n ə m

Ağacda alma turş olar,
Yerə düşər meyxoş olar,
Bəzi kişi sərxoş olar,
Yarın canı, turun canı,
Sənə qurban yarın canı.

R ü s t ə m

(*Oynaya-oynaya*)

Öküz kimi işlətmişəm arvadı,
Evdə oturmağın var imiş dadı,
Cücə, bostan, xəmir çıxdı yadından,
Uşağım da ağlamır, ay can, ay can.
Olmasaydı bizim əziz qudalar,
Saman təpərdi dərimə bu yassar...

P ə r d ə

1912

İDEAL VƏ İNSANLIQ

İ Ş T İ R A K E D Ə N L Ə R

İ n s a n l ı q – İnsanlığın heykəlini təsvir edən orta yaşlı, alicənab bir qadın
İ d e a l – İnsanlığın idealını təsvir edən on iki yaşında nurani bir uşaq
V i c d a n, Ə d a l ə t, M ə r h ə m ə t, S ə a d ə t – ağ qanadlı, təmiz geyinmiş nurani gənclər
F ə l a k ə t, Z ü l m, Ş e y t a n – qara qanadlı, çirkin və qorxunc simalı adamlar

Səhnə alçaq və fəqiranə döşənmiş bir otağı təsvir edir. Otağın sağa, sola və arxaya açılan üç qapısı var. Pərdə açıldıqda İdeal xəstə bir halda yatağına uzanmış; İnsanlıq İdealın başı ucunda durmuş və həzin bir vəziyyət almışdır. Fəlakət qara, iri qanadlarını qürur ilə onların üstünə gərmiş.

İ d e a l

(*həyəcanla*)

Nədir üstümdə bu ağır pərdələr?
Ətrafımda qaranlıqlar rəqs edər.

(*Əllərini havada oynadaraq*)

Qaldır, anam, yırt, parçala bunları!

İ n s a n l ı q

(*müztərib*)

Dərdindən, ah, sayıqlayır, ey tanrı.
Sən şəfa ver!

İ d e a l

Ox! Həyatım çəkilir,
Bir güc altında varlığım əzilir.
Aman Allah, söndüm, bitdim, tükəndim!

(*Taqətsiz halda İnsanlığa sarılır. İnsanlıq İdealın başını qolları arasında oxşaya-oxşaya*)

İ n s a n l ı q

Müztərib olma ey əməl çiçəyim!
İnləmə çox, sən inlədikcə hər an,
Qəlbimdə bayquşlar edər aşiyan.
Diləyimin ətir saçan gülüsən,
Açılmadan solub sönürsən nədən?
Sən mənim yolgöstərən ülkərimsən,
Bütün səadətim asılmış səndən.
Sən sönsən, ah, mən də solar, sönərəm,
Xəzan vurmuş bir bağçaya dönərəm.
Qaranlıqda saparam hər bir yola,
Sükansız bir gəmi kimi sağ-sola.

İ d e a l

Anam, sus, səndə artdıqca həyəcan,
Ürəyimdə qopur amansız tufan.

İ n s a n l ı q

Gözəl oğlum, mən susaram, kaş ki sən,
Dincəl, sağal.

İ d e a l

Çox uzaqdır o, məndən.

Ağ paltarda gözəl, nurani bir qadın zahir olur, xəstə İdeala və İnsanlığa həzin-həzin baxdıqdan sonra İnsanlığa deyir

Q a d ı n

Sən udduqca iblisanə qidalar,
Bu xəstə oğlunu gec-tez məhv edər.
Səndə davam eylədikcə şaşqın hal,
İnləyəcək bəslədiyin ideal.
Məmələrindən əmdiyi zəhərdir,
Xəstə sənsən, xəstəlik səndən gəlir.

İ n s a n l ı q

Ah, sən kimsən, ey nur saçan bəxtiyar?

Q a d ı n

Bir nurəm ki, məni salehlər[1] arar!

İ n s a n l ı q

Sənlə mən çoxdan tanış kimiyəm,
Doğru deyirsən, mən bir az xəstəyəm.

Q a d ı n

O sağalmaz səndəki xəstəliklə
Ürəyini, vicdanını təmizlə!
Hər tərəfin daş-qayadır, uçurum,
Sənə hakim olmuş həsəd, kin, zulum.
Bunlar qidasını nəfsindən alır,
İdeal, İnsanlıq bundan alçalır.
Öz nəfsindən doğar fitnə, kin, qürur,
Sarıldığı hər çiçəyi soldurur.

İ n s a n l ı q

Dünyaya gəldiyi gündən xəstədir,
Yaralanmış tərlan kimi inləyir.

Səhnənin arxa tərəfində Səadət, Ədalət, Mərhəmət və Vicdan ağ qanadda bir tərəfdə; qara qanadlı Şeytan, Fəlakət, Zülm bir tərəfdə durmuş, bir-birinə kinli baxışlarla baxar. İnsanlıq heyrətli və işıqlı baxışlarla onları seyr edər.

Q a d ı n

Durma, o çirkin simalardan ayrıl!
Yalnız gözəl simalara get, sarıl!

Səhnədə bir həmhəmə və gurultu qopar, Şeytan qorxunc bir simada daxil olur, Qadın və başqaları qeyb olur.

[1] Yaxşılar

Ş e y t a n

Bu xəstə kim?

İ n s a n l ı q

Oğlum, adı – İdeal!

Ş e y t a n

Son zamanlar qadın səndə başqa hal
Hiss edirəm, neçin belə dəyişdin?
Hansı xain bir şəfəqə ilişdin?
Ondan doğdun bu naxələf çocuğu.
Tez ol, göstər!..

İ d e a l

(*qorxu və həyəcan içində*)

Ana, ana kimdir bu?

Şeytan ayağını yerə vurur, Zülm və Fəlakət hazır olur, İdeal onları gördükdə daha da həyəcanlanır.

Bu qorxunc simalar bax, ana, kimdir?
Sanki məni boğmaq, əzmək istəyir.
Dəmir barmaqları başdan-başa qan!

İ n s a n l ı q

Qorxma, oğlum, onlar da adi insan.

İ d e a l

İnsan bumu?

Ş e y t a n

Budur, ey xain çocuq!

İ d e a l

Bunlarda mərhəmət, ədalət heç yox,
Hamısı qan tökən, qan içən cəllad.

Z ü l m

Çaşma, ey naxələf və azğın övlad!

(*Zülm qanadı ilə İdealı vurur*)

İ n s a n l ı q

Haqq eşqinə, dəymə xəstə oğluma,
Mərhəmət et, yaxın gəlmə, toxunma.

Ş e y t a n

Mərhəmətdən mərəz doğar, deyərlər,
Nankor, sənə nələr verdim mən, nələr!
Sərvət verdim, dövlət verdim, şan verdim,
Məmləkətlər, ölkələr fəth etdirdim.
Şöhrət üçün səltənətlər qurdurdum,
Dəbdəbəyə, təntənəyə uydurdum.
Yapdırdın hey şəddadanə saraylar,
Dörd yanında qulam, kəniz, alaylar.
Ordu çəkdin, düşməndən taxt-tac aldın,
Məmləkətlər yakdın, yıxdın, bac aldın.
Xəzinələr əldən-ələ keçirdin,
Rəyasətin iksirini içirdin.
Qazandınız sərvət, şövkət, şöhrət, şan,
Anladınız nədir o miskin insan?
Sizə daha nələr, nələr verdim mən,
Bunlara qarşı hər halda derdim mən,
Başqasına könül verməzsən, lakin...

İ n s a n l ı q

İncitməyin oğlumu.

Ş e y t a n

Sus, ey miskin!

Zülmət və Fəlakət qanadları ilə İdealı vurur.
İnsanlıq onu müdafiə edib yalvarır

İ n s a n l ı q

Allah üçün vurmayınız, bu əllər
Sizdən bir mərhəmət, ədalət bəklər.

Z ü l m

Bütün yer, göy bu araya yığılsa,
Atəş alsa, tamam yanıb kül olsa,
Bizlərdən mərhəmət mahal əmrdir.

İ n s a n l ı q

Ey haq! Gözün bizi heçmi görməyir?

Ş e y t a n

Haq da, həqiqət də mənəm, bunu bil!
Adəm oğlu qoy olsun alçaq, səfil!

(*Şeytan İdealı vurmaq kimi bir vəziyyət alır*)

İ n s a n l ı q

Toxunmayın, ah, insanlıq eşqinə!

Z ü l m

Sus, ey qarı, insanlıqdan mənə nə?
Sən ey miskin insanlığın anası,
Mənə yaddır bu sözlərin mənası.
Mənə şəxsi mənfəətimdən danış,
Beşikdəykən oldum onunla tanış.
Mən tək onun ruhuyla bəslənmişəm,
Öz xeyrimi güdmək olmuşdur peşəm.
Mən yaşayım, aləm məhv olsun, batsın,
Kaş istəyim mənim vaxtında çatsın.

Ş e y t a n

Bu sözlərin ildırımdan qüvvətli,
Bir həqiqət ki, topdan da dəhşətli.
Afərin bu parlaq, doğru sözlərə!

Z ü l m

Belə səfil, uçuq, ölgün üzlərə
Baxdıqca ruhum, ürəyim şadlanır.

İ n s a n l ı q

Mərhəmətsiz! Ruhun, qəlbin aldanır,
Aldanır hey nəfsin kimi şeytana.

İ d e a l

(*həyəcanla İnsanlığa sarılaraq*).

Gəl-gəl, qanadlanıb uçaq bir yana!

İ n s a n l ı q

(şəfqətlə)

Pərəstiş etdiyim oğlum, nereyə?

İ d e a l

Bu aləmdən çox uzaq bir kürəyə.

Ş e y t a n

(*istehza ilə*)

Uçanmazsan! Qanadların əzilir.

İ d e a l

Bu aləmdə insan insan gəmirir.
Yer, göy bütün qandır, ana, qandır, qan!

(*Acı və sönük bir qəhqəhədən yatağına düşər*)

İ n s a n l ı q

Sən yardım et oğluma, ey yaradan!
Yox olasan səni ah, ey Fəlakət!

F ə l a k ə t

(*hiddətlə*).

Qadın, mən ki daim tapdıqca fürsət,
Sizin ilə tanış olandan bəri,
Durmamışam bir an xidmətdən geri.

İ n s a n l ı q

Durmadın, sən qəlbimizi gəmirdin.
Şeytan ilə əlaqəyə hey girdin.
Ey Ədalət, ey Mərhəmət, ey Vicdan!

Ş e y t a n

Biz varkən onlar olanmaz hökmran.

Ədalət, Mərhəmət və Vicdan sağ qapıdan daxil olur.

V i c d a n

Alicənab qadın, nədir istəyin?

İ n s a n l ı q

(*heyrətlə*)

Siz kimsiniz?

M ə r h ə m ə t

Bizlər, adın çəkdiyin.
Vicdan, Ədalət.

İ n s a n l ı q

Ey mələksimalar,
Xəzan vurmuş yarpaqtək oğlum inlər.
Haqq eşqinə, balamı qurtarınız!
Kimsəsizdir yetim.

Ə d a l ə t

Əmin olun siz!

V i c d a n

(*İdealı diqqətlə süzdükdən sonra*).

Dəhşətlidir bu xəstənin əhvalı,
İnsanlığın ölgün, solğun idealı!
Milyon illik tarix alnında zahir,
Gələcək də dumanlıdır kim bilir?!
Halın isə acınacaq bir haldır,

Ş e y t a n

Bu haldan qurtarmaq ona mahaldır.

Ə d a l ə t

Tez qurtulur, təmiz vicdan olarsa.

Z ü l m

Məncə bütün dünya, aləm yığılsa,
qurtulmaz!

İ d e a l

Bir saçma sözdür bunlar,
Ədalət, Mərhəmət, Vicdan qurtarar.

Ş e y t a n

Hər birinin qarşısında min güc var.

V i c d a n

O güclər bir anda olar tarmar.

Ş e y t a n

Fəlakətə qarşı varmı bir qüvvət?

M ə r h ə m ə t

Parlar səadət, məhv olar fəlakət.

Z ü l m

Məhv olmayınca biz, o da məhv olmaz!

Ə d a l ə t

(*əlini qılıncına uzadaraq, amiranə*)

Çəkilin tez, haydı alçaq, yaramaz!

İ n s a n l ı q

Üstümüzə qanad aç, ey Səadət!

Ş e y t a n

Nə durmusan? Ey sütunlu Fəlakət!

Ə d a l ə t

(*qılıncını çəkərək*)

Bax! Bu qılınc haqsızları titrədir.

Z ü l m

(*qılıncını çəkərək*)

Bax bu qılınc ondan daha kəskindir.

Ə d a l ə t

Sözlə deyil, işi əməl bildirir.

(*hücum edər*)

Al, yaramaz!

Z ü l m

(*yıxılır*)

Bitdim, tükəndim, eyvah!

M ə r h ə m ə t

Məhv ol, gəbər, haqqa köməkdir Allah!

Vicdan, Ədalət və Mərhəmət şən və müzəffəranə bir vəziyyət alaraq, qadına və çocuğa yaxınlaşırlar

M ə r h ə m ə t

Ey ana, ey oğul, açıl, gül, sevin!
Bundan sonra artıq olun siz əmin!

İ n s a n l ı q

Çox sağ olun, min-min təşəkkür sizə,
Çətin gündə kömək etdiniz bizə.

Bu aralıq zülm yavaşca durar, kimsə görmədən sol qapıdan çıxar, daha sonra Şeytan çıxar, Fəlakət sağ qapıdan qaçmaq istərkən Səadət daxil olur və Fəlakəti yaxalayaraq

S ə a d ə t

Getmə! Dur! Mərhəmətsiz, alçaq, azğın!
Artıq yetər, yetər bidad etdiyin.
Al haqqını!

F ə l a k ə t

(*yerə yıxılır*)

Uf, məhv oldum, ey alçaq!

M ə r h ə m ə t

Ucalacaq daim, alçalmayacaq.

V i c d a n

Zalimlərdən alacaqdır intiqam.

Səadət nurani qanadlarını qadınla çocuğun üstünə açar, səhnə aydınlaşır.

M ə r h ə m ə t

(*İdeala yanaşıb*)

Dur, oğlum, dur!

İ d e a l

Hələ deyiləm sağlam.

İ n s a n l ı q

Oğlum, dur ki, məhv oldu şum Fəlakət
Üstümüzdə qanad açmış Səadət.
Hər zaman zülməti görən gözlərin,
İndi işıq görsün, bir az sevinsin.
Bax necə parlayır Ədalət, Vicdan,
İçimizdə haqq olmaqda hökmran.
Çiçək kimi açıl, gün kimi parla!
Dur, oğlum, dur, insanlığı alqışla!

İ d e a l

Hay, hay, ana, bu işığa aldanma!
Bir gül açılmaqla bahardır, sanma.
Barmağımın ucundan diqqətlə bax!

Səhnənin işığı azalır, arxa qapı açılır, duman, tüstü, alov içində bir səhra görünür, ildırım şiddətlə çaxır, qorxunc səslər eşidilir. İdeal səhranı göstərərək

Qan içində üzür sərasər afaq,
Yer, göy bütün atəş, dumandır, qandır,
Zülmün dəmir pəncəsi hökmrandır.
Vuran, boğan, ölən, əzən, əzilən,
Qovan, qaçan, düşən, kəsən, kəsilən.
Bunlar deyilmidir sənin övladın?
Hamısı da vəhşi, zalım və azğın.
Hər yerdə bax, insan insan gəmirir.

İ n s a n l ı q

Buna, oğlum, yoxmu bir çarə, tədbir?

İ d e a l

Var, ana, var, bu dərdə yalqız dərman,
İslah etsin özünü hər bir insan.
Uymasın öz içindəki iblisə,
Bir yamanlıq eyləməsin heç kəsə.
İnsanlığın mənasını öyrənsin,
Sağlam əqlə, təmiz qəlbə güvənsin.

Sarılsın bu sevimli qüvvətlərə,
Zülmətlərdən uzaqlaşsın bir kərə.
Bu sözümü tutsa, parlar iqbalım,

İ n s a n l ı q

Sən parlasan, çiçəklənər amalım.

İ d e a l

Getməliyəm mən içinizdən hələ.

(*Qanadlanıb uçmaq istər*)

İ n s a n l ı q

Məni kimə buraxırsan bu dərdlə?

(*İdeal Səadətə, Ədalətə, Mərhəmətə işarə edərək*)

İ d e a l

Ədalətə, Mərhəmətə, Vicdana,
Onlardan sən, ana, bir an ayrılma!
Hər əmrinə, hökmünə qıl itaət,
Bu itaət sənə verər səadət.

(*Üzünü onlara tutaraq*)

Sən ey insanlığın işıq məşəli!
Haqqın bükülməyən qüvvətli əli!
Bu anamı sizlərə təslim etdim,
Kömək olun, mən içinizdən getdim.

(*İdeal rəngin şəfəqlərə bürünüb yavaş-yavaş göyə ucalır*)

İ n s a n l ı q

Bay, nə qədər gözəlləndi, mələyim!
Gəl yanıma, gəl, nazənin diləyim.
Gəl, könlümü yar, içində tut məskən.
Sarıl mənə, bir an getmə gözümdən.
Şəfəqlərin könlümü aydınladır.

Sönük, acı həyatıma bal qatır.
Dostlar, nədir məndə bu nazənin hal?

Ə d a l ə t

Gülümsəyir bəslədiyin İdeal.

V i c d a n

Şəfəqlərin qanadında yüksəlir.

İ n s a n l ı q

Baxdıqca, ah, gözlərimə nur gəlir.
Uf, mələyim, sevgili idealım!
Sənsiz necə keçər həyatım, halım?!
Ey Səadət, ey dostum, ey parlaq nur!
Anasına oğlunu tez qovuşdur!

1914

AYDOĞDU

İ Ş T İ R A K E D Ə N L Ə R:

A y d o ğ d u – 30 yaşında gənc
Z ə q q u m ə – Aydoğdunun qadını
U ğ u r l u – yoldan keçən ixtiyar bir kişi
Ə j d a h a
M u ğ a n x a n – padşah, 45 yaşında
Ü l k ə r x a n ı m – xanın qadını, 35 yaşında
G ü n ə ş x a n ı m – xanın qızı, 18 yaşında
T ə r l a n – Günəş xanımın dayəsi, 40 yaşında
B a t ı x a n – Türkmən xanın qardaşı, elçi, 40 yaşında
G ü l t ə k i n x a n ı m – Türkmən xanın qızı, 18 yaşında
Ə f s u n ç u b a ş ı
X i d m ə t ç i l ə r, ə f s u n ç u l a r

BİRİNCİ SƏHNƏ

Orman. Quyu. Aydoğdu bir daş üstündə oturub həzin-həzin düşünür. Qəmli musiqi çalınır. Sonra çalıb-oxuyur. Uğurlu yoldan keçərkən oturub qulaq asır.

A y d o ğ d u

Bir dərdim var ki, söyləsəm el yanar,
Söyləməsəm ürək yanar, dil yanar,
Bu çöllərdə ah çəkməyə qorxaram,
Çəmən yanar, çiçək yanar, gül yanar.

Göy üzündə ötən durna, uçan qaz,
Getmə, getmə, qanad saxla, dur bir az.
Yaz girincə hər yan gülər, şənlənər,
Mənim könlüm nədən gülməz qış və yaz?

Uca dağlar, duman çökmüş başına,
Qəm ələnir torpağına, daşına,
Öz yurdunda qərib olan mənim tək,
Sənin kimi güc verər göz yaşına.

U ğ u r l u. Oğlum, qəribmisən? Bir dərdinmi var? Bu sazın incə tellərini nə qədər yanıq və acı-acı söylədirsən! Dərdin nədir? Söylə!

A y d o ğ d u. Uf! Dərdimi sorma, baba! Bilsən nə qədər dərdlərim var! Dağlar qədər, dunyalar qədər.

U ğ u r l u. Söylə, dərdini söylə. Yer üzündə çarəsi olmayan bir dərd yoxdur.

A y d o ğ d u. Dərdim söylənilməli dərd deyil. Öylə bir dərddir ki, söyləsəm özgəni, söyləməsəm özümü yandırar.

U ğ u r l u. Oğlum, dərd saxlanılmaz, söylə ki...

A y d o ğ d u. Baba, mənim dərdim xatun dərdidir.

U ğ u r lu. Qızmı sevdin? Sazı acı-acı söylətməndən bir şey duymuşdum.

A y d o ğ d u. Yox, baba, qız, filan sevmədim. Kaş ki, dərdim o olaydı...

U ğ u r l u. Xatun dərdi daha nə ola bilər?

A y d o ğ d u. Görünür ki, baba, çox bəxtəvər adamsan. Ya evlənməmişsən, ya pis xatuna rast gəlməmişsən. Sağ əlin başıma.

U ğ u r l u. Oğlum, mən dünya görmüş, isti-soyuq dadmış, bir çox dərdlilərin işinə yaramış bir adamam. Uzatma, söylə dərdini.

A y d o ğ d u. Baba, indi ki mənim dərdimi bilməyə bu qədər can atırsan, söyləyim: mənim bir xatunum var, ilan qılıqlı, köpək xoylu... Onun əlində yanır-yaxılıram, baba! Evimdən, eşiyimdən avara düşüb bu çöllərdə sərsəri dolaşıram.

U ğ u r l u. Adam, bir xatun əlindəmi aciz qaldın? Xatun nədir ki!..

A y d o ğ d u. Bu sözləri çox eşitmişəm. O xatunu görməyincə mənim dərdimdən baş açа bilməzsən. Xatun deyil, yandırıcı, yaxıcı cəhənnəm odudur.

Zəqqumə xanım, əlində odlu kösöy, uzaqda bağıra-bağıra gəlir.

A y d o ğ d u (*xatunu əlilə göstərib*). Ay! Evim yıxıldı. Xatun odur gəlir, baba, tanrı eşqinə, məni qoru. (*Uğurlunun arxasınca keçər*)

U ğ u r l u. Qorxma, adam, burax gəlsin. Mən çarəsini edərəm.

Z ə q q u m ə (*yaxınlaşıb*). Ay həyasız oğlu, dinsiz oğlu, murdar oğlu, heyvan oğlu, sənin başını bu yarmaça[1] ilə it başı kimi yaracağam. Ev-eşiyini atıb subay oğlanlar kimi qoltuğunda saz aşiqlik edir. (*Aydoğdunu vurmaq istər. Aydoğdu Uğurlunun arxasına keçər*)

[1] Odun parçası

U ğ u r l u. Xatun, bu yazıq kişidən nə istəyirsən? Əl çək!..

Z ə q q u m ə. (*Uğurluya*). Sən mırtıldama. Sənə nə, bizim işimizə qarışırsan? Ver mənə o qansız oğlunu öldürüm. (*Aydoğduya hücum edər*)

U ğ u r l u (*onu tutub*). Dur!

Z ə q q u m ə. Dura bilmərəm, çəkil bir yana. Axmaq oğlu axmaq, sən nə qarışırsan?

U ğ u r l u. Sus, tərbiyəsiz, alçaq! Xatun ağzından söyüş çıxmaz!

Z ə q q u m ə. Buna bax, saqqalını çox yırğalama, sənin kimi kişiləri çox barmağımda oynatdım. Çəkil bu yana deyirəm, yoxsa bu yarmaçanı başından elə endirrəm ki, gözlərinə qaranlıq çökər. (*Aydoğduya hücum edir*)

A y d o ğ d u. Aman, baba qoyma!

U ğ u r l u (*xatunun əllərini tutub*). Oğlan, götür, gedək. Bunun cəzasını mən özüm verəcəyəm. Çünki bu kimi qadınlar insanlığı zəhərləməkdən başqa bir işə yaramaz. (*İki tərəfdən xatunu tutub quyunun ağzına gətirirlər. Quyunun ağzını açıb xatunu ora saldıqdan sonra ağzını daşla qapayırlar*) Get yarmaçanla əjdahaların başını yar!..

A y d o ğ d u (*geniş nəfəs alıb*). Uf, qurtuldum. Başına dönüm, baba, bu quyudan bir daha çıxmaz ki?

U ğ u r l u. Qorxma, çıxmaz, burası əjdaha yuvasıdır. Əjdahanın əlindən qurtulmaz... haydı, get evinə, rahat-rahat yaşa!

A y d o ğ d u. Çox sağ ol, baba, bu yaxşılığı ölüncəyə qədər unutmaram. Tanrı sənə yar olsun! Səni mənə yardım üçün göy tanrıları göndərmiş.

U ğ u r l u. Sağ ol, oğlum, Allaha ismarladım. (*Uğurlu gedər*)

A y d o ğ d u. Sağ ol, baba! (*Yalnız, əllərini göylərə qaldırıb*) Ey yaradanların yaradanı, Qaraxan tanrı! Ey Altun dağda, altun urun[1] üzərində oturub buyruq verən bay, ölkən[2] tanrı!.. Ey ağ ölkədə yaşayan ulu babalarımızın ruhları!.. Bu uğursuz xatundan siz məni qurtardınız. Mən də bundan sonra heç bir suç və günah tutmayacağam, yalnız sizi tanıyacağam, sizin üçün ağ qoyunlar kəsib, yaratdığınız hər canlı məxluqə köməklər edəcəyəm... Sizlərə uğurluqlar və aydınlıqlar... (*Quyudan səs gəlir. Yazıq döyüküb*) Bu nə səsdir? Yoxsa xatun quyudan çıx-

[1] Taxt

[2] Böyük, əzəmətli

maq istəyir? (*Quyunun ağzına gəlib qulağını quyunun ağzına qoyub dinləyir. Quyudan səslər gəlir*) Bu şeytan qızı burada da rahat oturmayır. Kimi isə tapıb yazığa cəhənnəm odu qusdurur. (*Yenə qulağını quyunun ağzına qoyur*) Bu kim ilə vuruşur? Daşı qaldırıb bir baxım. (*Daşı qaldırmaq istərkən birdən qorxub çəkilir*) Mən nə yapıram? Yenicə bu bəladan qurtuldum. Öz əlimlə özümə quyu qazıram. (*Düşünür*) Bu xatun kim ilə vuruşduğunu bircə bilsəydim... (*Düşünür və cürətlə*) Hər nə olsa açıb baxacayam. O, quyudan bir daha çıxamı bilər? (*Quyunun daşını bir az qaldıran kimi əjdaha başını çıxarır*)

Ə j d a h a. Ey bəni -adəm, aman günüdür, məni qurtar.

A y d o ğ d u (*əvvəlcə diksinib*). Sən kimsən bu quyuda?

Ə j d a h a. Mən əjdahayam... Bu quyu mənim yuvamdır. Bura bir xatun gəlmiş, onun əlindən yandım, yandım, yandım! Aman günüdür, məni qurtar!

A y d o ğ d u. Yox, mən səni qurtara bilmərəm, qorxuram...

Ə j d a h a. Qorxma, imanım, vicdanım haqqı qorxma, məndən sənə zərər dəyməz.

A y d o ğ d u. Yox, canım, sən əjdaha, mən insan, necə qorxmayım?

Ə j d a h a. Ey insan, hər kəsə qorxunc olsam da, sənə qul olacağam. Nə istərsən sənə yapacağam, göy tanrı eşqinə, qurtar məni...

A y d o ğ d u. İndi ki and verirsən, çarə nədir. (*Daşı qaldırıb*) Çıx, tez ol, aman günüdür, xatun çıxmasın. (*Əjdaha çıxar, oğlan quyunun ağzını qapar*)

Ə j d a h a (*dərin bir nəfəs alıb*). Ox, qurtuldum. Oğlan, sən ki bu cəhənnəm odundan məni qurtardın, mən də sənə bir yaxşılıq edəcəyəm. Bax, Muğan xanı bu yaxında olur. Onun Günəş xanım adlı gözəl bir qızı var. Mən gedib onun boğazına yapışacağam. Hər kəs gəlsə açılmaram. Sonra qızını sənə verməyə razı olarsa, sən gələrsən, mən açılıb gedərəm. Sən də qıza və padşahlığa sahib olarsan... Sonra artıq mənim işimə qarışma! Hər kəsin boğazından yapışdımmı, göndərsələr, gəlməzsən, gəlsən, səni öldürərəm... Allaha ismarladıq.

A y d o ğ d u. Allaha ismarladıq. (*Hər ikisi gedir*)

İKİNCİ SƏHNƏ

Bağça, Muğan xanın salonu. Muğan xanın qızı Günəş xanım, dayəsi Tərlan bağçaya çıxırlar, bir iskəmlə üzərində oturub qonuşurlar.

T ə r l a n. Qızım, səni hər zamankından pozğun görürəm. Çox düşünürsən. Şükür... elçilər gəlmiş, bu gün-sabah toyun olacaq, artıq düşünmənin nə yeri?

G ü n ə ş x a n ı m. Eh, ay nənə, insanın başında o qədər qəzavü qədər vardır ki, kim bilir nə olacaqdır?! Getmək bir dərd, qalmaq bir dərd, bunlar düşüncə deyilmi?

T ə r l a n. Qız, sən də keçmişləri, gələcəkləri nə qarışdırırsan? Qaraxan kimi nişanlın, Türkmən xanı kimi qayınatan, Gültəkin kimi baldızın var, səndəmi düşünürsən?

G ü n ə ş x a n ı m. Ah... bəlkə atam heç verməyəcək?

T ə r l a n. Ona verməyib də kimə verəcək? Çoxdan toy görmədik. Mənim ürəyim söyləyir ki, bu iş baş tutacaq. (*Qızı öpür*) Sən heç düşünmə! (*Tərlan gedir, Günəş yalqız*)

G ü n ə ş x a n ı m (*bağçada gəzinir və öz-özünə oxuyur*).

Əziziyəm yüz yerdən,
Əlli yerdən, yüz yerdən,
Əllərin sal boynuma,
Ayaqların üz yerdən.

Qaşların balxı-balxı,
Gözlərin bostan arxı,
Toyumuzu tez başla,
İntizar qoyma xalxı.

(*durub düşünür və diz üstə çökərək*)

Ey yaradan! Bu intizardan məni qurtar. Dağ pərilərinə, müqəddəs ağaclarına, qurbanlarına qurbanlar gətirim. (*Əlləri göydə olduğu halda əjdaha arxadan gəlib boğazından yapışır. Qız yerindən tərpənməyir. Muğan xan, Batı xan, Gültəkin xanım salona daxil olurlar*)

B a t ı x a n. Bizim burada bu qədər qalmağımız doğru deyil. Çünki qardaşım müntəzirdir.

G ü l t ə k i n. Qardaşım Qaraxanın bir günü bir il keçir.

B a t ı x a n. Xeyir işi tez başlamaq lazımdır.

M u ğ a n x a n. Bizim deyəcəyimiz yox. Ancaq...

Ü l k ə r x a n ı m. Yeznəmiz Qaraxan özü gəlsəydi, daha yaxşı olmazdımı? Həm özünü görərdik, həm də toyunu edib qızı götürüb gedərdi.

G ü l t ə k i n. Bizim də fikrimiz odur. Məktub yazaq, Qaraxan özü gəlsin.

Ü l k ə r x a n ı m. Bu çox gözəl olardı... Amma mən Günəş xanımsız necə yaşayacağam?

B a t ı x a n. Sağlıq olsun, tez-tez gələr, görüşərsiniz.

M u ğ a n x a n. Çox gözəl, siz məktub yazın, biz toy tədarükünə hazırlaşaq.

G ü l t ə k i n. Mən gedib Günəş xanımı müjdələyim.

Bu vaxt Günəş xanımın dayəsi Tərlan bağçaya çıxarkən qızı elə görüb bağırır və dili tutula-tutula qaçıb salona daxil olur.

T ə r l a n. Hə, hə, hə, Günəş... xanım

Hamısı heyrətlə baxar.

M u ğ a n x a n. Tərlan, nə olub?

T ə r l a n. Bağçada... Günəş... xanımı...

Ü l k ə r x a n ı m. Ay qız, tez ol söylə, nə olmuş?

T ə r l a n. Əjdaha... əjdaha... bağçada.

Hamısı ayağa qalxıb, qorxu içində

Ü l k ə r x a n ı m. Günəş xanım... bağçada... əjdaha deyir... (*Sürətlə bağçaya enir və hamısı onun arxasınca gəlir, qızı o halda görüncə Ülkər bağırır*) Vay, vay...

M u ğ a n x a n. Tərpənməyin! (*Xidmətçilərə*) Bizim əfsunçulara xəbər verin gəlsinlər və şəhərdə car çəkdirin, hər kəs qızımı bu əjdahadan qurtarsa, dünya malından onu sirab edəcəyəm.

Xidmətçilər gedir.

Ü l k ə r x a n ı m. Uf, yazıq balam, bədbəxt balam, biz sənə toy üçün hazırlanırdıq. Bu nə işdir başımıza gəldi?

B a t ı x a n. Xan, izn verin, ox ilə əjdahanı vurub öldürüm. (*Kamanı çıxardıb nişan almaq istəyir*)

M u ğ a n x a n. Amandır, yapma, əjdaha acıqlanıb qızı tələf edər.

Əfsunçular daxil olur.

Haydı, oğullarım, qızımı sizdən istəyirəm.

Əfsunçular mis qabları cingildədib dua oxuyurlar. Bir əfsunçu əlində bir daş tutub oxuyur: çocuğum qarım olsun, suç tanımayacağam, yalnız səni tanıyacağam, ey yat daşı, bu qızı pis ruhların əlindən qurtar!

M u ğ a n x a n. Görünür bir şey bacarmırsınız!

Ə f s u n ç u b a ş ı. Görək, xan, qurtaran tanrıdır.

Ü l k ə r x a n ı m. Qızım öldü ki... Tez olun qurtarın... (*Ağlayır*)

G ü l t ə k i n. Göy tanrı, sən qurtar! (*Dua edir. Əfsunçular daxil olur*)

M u ğ a n x a n (*birinci əfsunçulara*). Artıq siz çəkilin! (*İkinci əfsunçulara*) Gəlin, oğullarım! İşiniz avand olsun!

Əfsunçular şam yandırıb dua oxuyurlar və təştə su içinə bir para şeylər tökürlər, at quyruğu ilə kiş-kiş edib pis ruhları qovlayırlar.

Ü l k ə r x a n ı m. Xaqanlığı da istəmirəm, xanlığı da istəmirəm, kaş ki, qızım sağalsın.

M u ğ a n x a n (*əfsunçulara baxıb*). Sizin də əlinizdən bir iş gəlməyəcək görürəm. Bax, deyirəm, sözüm sözdür, hər kəs bu qızı sağaltsa, ona verəcəyəm.

X i d m ə t ç i. Uğurlar olsun, xan. Bir adam gəlmiş, əjdahanı mən qaçırıram, bacarmazsam, başımla cavab verirəm deyir.

M u ğ a n x a n. Durma, söylə gəlsin! Bu da bacara bilməzsə, yazıq qız.

Ü l k ə r x a n ı m. Nə bilim... kaş ki, o sağalsın, yeddi addım yer yalaram.

Aydoğdu daxil olur.

A y d o ğ d u. Uğurlar olsun, xanım!

M u ğ a n x a n. Uğurlar... Gəl, oğlum, gəl! (*Əfsunçulara*) Siz çəkilin!

A y d o ğ d u. Hər kəs çəkilsin, yol açılsın, bu bağçada qızdan və məndən başqa kimsə qalmasın.

Hamısı salona çıxarlar, məyus bir halda bəklərlər.

A y d o ğ d u (*əlini havada oynadıb*). Çəkil get!

Əjdaha dərhal açılıb gedir. Oğlan qızın əlindən tutub qaldırır və salona gətirir. Ay göy üzündə görünür.

Ü l k ə r x a n ı m. Ay doğdu!.. (*Hamısı səcdəyə düşər*)

M u ğ a n x a n (*Aya*). Ey ata Ay! Səni ana Günəşə and verirəm, qızımı bu pis ruhun pəncəsindən qurtar!

B a t ı x a n. Gündüz günəş varkən ay pək az olur ki, doğsun.

M u ğ a n x a n. Həm də nə qədər gözəl doğmuş! Dostu günəşə qovuşmağa can atır.

A y d o ğ d u (*Günəş xanımın əli əlində salona girər*). Buyur, xan, bu sizin qızınız.

Salonda hər kəs sevinc içində onlara doğru qoşar.

M u ğ a n x a n. Mənim qonağımda da Günəş ilə Ay doğdu. Həm də nə qədər gözəl. (*Qızı və oğlanı öpüb*) Oğlum, nə istəyirsən? Söylə!

A y d o ğ d u. Vədə verdiyinizdən başqa bir şey istəməm.

M u ğ a n x a n. Haqlısan, oğlum, mən sözümdən qaçmaram, adın nədir?

A y d o ğ d u. Adım Aydoğdudur.

M u ğ a n x a n. Aydoğdu? Ox, nə gözəl təsadüf. Göydə Ay doğarkən, sən də qızım Günəşlə bərabər. Bu uğurlu bir faldır. Qızım, Günəş, Aydoğdu xan səni ölümdən qurtardı, o olmasaydı, sən ölmüşdün. Əhdimə görə, səni ona verməliyəm. (*Aydoğduya*) Haydı, oğlum, Aydoğdu! Qızım Günəşlə get, o biri odada bəyəndiyiniz geyimlərdən geyib, bəzənib gəliniz. Haydı, şən quzularım. Üstünüzə uğurlar, aydınlıqlar yağsın (*Hər ikisi Muğan xana baş əyir və gedir. Sükut*).

B a t ı x a n. Bəs Qaraxan?

M u ğ a n x a n. O da öz taleyindən küssün. Başımıza gələni görmədinizmi? (*Sükut*) Bu gün mən çox qorxdum, yaradan qızım Günəşi

bizə ikinci dəfə verdi. Bu gün onun ikinci dəfə anadan olduğu gündür. Bu günü hər il bayram və şənlik edəcəyimə əhd edirəm. Bu qədər qorxu və kədərdən sonra könlüm bir toy, bir kef məclisi görmək istəyir, qızımın toyunu bu gün başlayacağam. Çalğıçılar gəlsin!..

B a t ı x a n. Xan, bu işin sonunu çox qorxunc görürəm. Gedib qardaşım Türkmən xana, oğlu Qaraxana nə söyləyim?

M u ğ a n x a n. Mən sizin yanınızda çox məhcub[1] oldum. Bağışlayasınız. Gedib gördüyünüzü söyləyin, yaradan böylə töcü tökmüş[2], nə edəlim?!

Ü l k ə r x a n ı m. Böyük tanrının işinə qarışmaq olmaz. Biz onun suçlu, qaraüzlü, bacarıqsız qulları nə yapa biləriz? (*Sükut*).

G ü l t ə k i n (*çıxar, bağçaya gedib iskəmlədə başını əlləri içinə alıb düşünür. Həzin musiqi çalınır*). Ox, Qaraxan! Bacın kaş yerlərə keçəydi, qaranlıq ölkədə qorxunc ruhlarla birlikdə yaşaya idi, sənin yanına üzüqara dönməyəydi. Artıq üzünə nasıl baxacağam, qardaşım? (*Ağlayıb iskəmləyə yıxılır, əjdaha gəlib onu tutur*)

Çalğıçılar daxil olur.

B a t ı x a n (*Muğan xana*). Bundan sonra bizim burada qalmağımız artıqdır. (*Xidmətçiyə*) Gültəkin nerədə? Çağır gəlsin. (*Əsəbi dolaşır, xidmətçi gedər qızı əjdahanın ağzında görüncə dönər*)

M u ğ a n x a n. Mən qızımı qardaşın oğlu Qaraxana verməkdən boyun qaçırmadım. Sizin böylə əfkələnməyiniz[3] artıqdır...

Günəş xanımla Aydoğdu salona daxil olunca musiqi başlar və haman xidmətçi qorxunc bir halda daxil olur.

X i d m ə t ç i. Xan! Gültəkin xanımı bağçada haman əjdaha tutmuş.

Hamı qorxu və heyrət içində ayağa qalxır, musiqi susar.

M u ğ a n x a n (*hamıya*). Siz heç yerinizdən tərpənməyin!

B a t ı x a n (*əsəbi*). Ox! Bu nə bəla idi düşdük? (*Dolaşır. Xana*) Xan, Gültəkini sizdən istəyirəm.

---

[1] Xəcalətli oldum

[2] Lazım bilmiş, layiq görmüş

[3] Qəzəblənməyiniz

M u ğ a n x a n (*Aydoğduya*). Oğlum, Aydoğdu! Bu artıq sənin vəzifəndir.

A y d o ğ d u (*mütəəssir*). Mən... artıq... bacarmaram.

M u ğ a n x a n (*sözünü kəsərək*). Oğlum, elçilər əliboş gedir, Gültəkin xanım da böylə olsa, işin sonu yaxşı olmaz. Haydı, oğlum!

A y d o ğ d u (*düşündükdən sonra*). Mən sizin buyruğunuzdan çıxmaram. Gedirəm, tanrı ya ona verəcək, ya sənə!.. (*Gedir*)

G ü n ə ş x a n ı m (*mütəəssir*). Oh! Bu nə işlərdir, ey yaradan?!

M u ğ a n x a n Tanrı yar olsun sənə!

Ü l k ə r x a n ı m Tanrı yar olsun sənə! (*Sükut*)

Aydoğdu bağçaya girir, əjdaha başını qaldırıb

Ə j d a h a. Oğlan, şərtimizi unutdunmu? Demədimmi sənə ikinci dəfə gəlmə?!

A y d o ğ d u. Gözüm, quzum, mən sənə təvəqqe üçün gəlmədim. Bir qara xəbər verəcəyəm, qorxma!

Ə j d a h a (*qorxub*). Nə xəbər?

A y d o ğ d u. Evimiz yıxıldı, quyunun ağzını açmışlar. O xatun quyudan çıxıb budur ağzı köpüklü gəlir, çarə nədir?

Ə j d a h a (*qorxulu*). Qaçmaqdan başqa çarə yox! (*Qızın boğazından açılıb tələsik gedər. Aydoğdu qızın əlindən tutub qaldırır və onu salona gətirir. Hamı ucadan bağırır*) Yaşasın Aydoğdu xan!

Balet, musiqi

P ə r d ə

YAZIYA POZU YOXDUR

İ Ş T İ R A K E D Ə N L Ə R

Q ə z a v ü q ə d ər m ə l ə y i – qoca ağsaqqal kişi
P ə r i l ə r – gənc qızlar şəklində
B a s y a t – türk xaqanının oğlu. 20 yaşında
T a p d ı q – çoban. 40 yaşında
A l a g ö z – Tapdığın qadını. 35 yaşında
G ö z ə l – Tapdığın qızı. 18 yaşında
D i v

BİRİNCİ SƏHNƏ

Orman. Ağaclıq. Qəzavü qədər mələyi əski türk ruhaniləri qiyafəsində olaraq bir kötük üstündə oturmuş, önündə böyük bir kitab vərəqləyib bir takım şeylər yazır. Basyat mütərəddid addımlarla daxil olur. Daha sonra iki yandan pərilər oxuya-oxuya gəlib Qəza mələyinin ətrafında sıra ilə durar və oynarlar.

B a s y a t (*səhnəyə daxil olub Qəza mələyinə*). Gün aydın, baba!

Q ə z a m ə l ə y i (*heyrətlə baxaraq*). Aydınlar olsun, oğlum! Bura quş gəlsə qanad salar, qatır gəlsə dırnaq, sən buralarda nə dolaşırsan?

B a s y a t. Mən Kişmir xaqanının oğlu Basyatam. Bu ormanda bir ov qaçırdım, onu araya-araya gəlib bura çıxdım... Söylə, sən kimsən? Dostsan, ya düşmən? Bu kitab nədir? Ona nə yazırsan?

Q ə z a m ə l ə y i. Oğlum, sorma! Mənim kim olduğumu bilmək nəyinə lazımdır? Tanrı qonağısan, otur yorğunluğunu al. (*Taxtın ucunu göstərir*)

B a s y a t. Yox, baba, kim olduğunu bilməyincə, oturmaram. Söylə sən kimsən?

Q ə z a m ə l ə y i. Sorma deyirəm, oğlum. Mənim kim olduğumu bilməkdə sənə bir fayda yox, başqa bir işin-gücün varsa, söylə, əlimdən gələn yaxşılığı səndən əsirgəmərəm.

B a s y a t (*Qəza mələyinin ətəyindən tutub*). Baba, inan, kim olduğunu bilməyincə buradan getməyəcəyəm. And verirəm səni dağ və

orman pərilərinin cadu gözlərinə, and verirəm böyüklər böyüyü göy tanrıya, and verirəm gözəlliklər və aydınlıqlar tanrısı günəşə, kim olduğunu mənə söylə!

Q ə z a m ə l ə y i. Mənim kim olduğumu indi ki bilməyə bu qədər can atırsan, söylərəm, oğlum! Mən qəzavü qədər mələyiyəm. Dünyanın qurtaracağı olan bu ormanda oturub bütün insanların başına gələcək qəza və qədəri bu kitaba yazıram.

B a s y a t (*heyrətlə*). Mənim qəzavü qədərim də yazılmışmı, baba?

Q ə z a m ə l ə y i. Yazılmışdır, oğlum, türk elləri sənin qədər uğurlu igid yetişdirməmiş. Türk elinin ən böyük yağısı olan yeddibaşlı divi sən öldürüb, onun əsiri olan dünya gözəlini sən qurtaracaqsan. Onunla qızıl alma bağında şən-şən yaşayacaqsan.

B a s y a t. Dünya gözəlini? (*Heyrətlə*)

Q ə z a m ə l ə y i. Oğlum, dünya gözəlinə sahib olacaq və türkliyə ön və şan qazandıracaqsan.

B a s y a t. Oh, baba! Sən mənə nələr söyləyir və nələr xatırlatıyorsan? Üç ay əvvəl yuxuda görüb ismini öyrəndiyim və o zamandan bəri eşqində gecə-gündüz çırpındığım gözəldən xəbər verirsən.

Q ə z a m ə l ə y i (*kitabın yarpaqlarını barmaqları ilə çevirə-çevirə*). Oğlum, bu kitabda sənin qəzavü qədərini müfəssələn yazmışam. İndi sənə bir çox şeylər anladacağam.

Uzaqda musiqi və nəğmə səsi eşidilir, get-gedə səs yaxınlaşır, orman pəriləri səhnəyə daxil olub oxuyurlar.

O r m a n p ə r i l ə r i (*mələyə*)

Gün aydın orman xaqanı,
Sən bəzətdin bu ormanı,
Bu yerlərdə şux pərilər,
Sənə tapar, səcdə eylər.
Sənin kölgən bizə cənnət,
Bizdən sana min-min hörmət.

(*Oynayıb oxuyurlar*)

Bu ormanın pəriləri,
Yıldız, çiçəkdir hər biri.
Şəfəqlərlə oyanırıq,
Rəngə, ətrə boyanırıq.

Yıkanırıq[1] süd göllərdə,
Sevilirik şən ellərdə.
Ormanlıqda uçarıq biz,
Yad görüncə qaçarıq biz.
Ay və günəş batan yerlər,
Gözəl ruhlar yatan yerlər.
Gəzdiyimiz, yatağımız,
Sönməz bizim ocağımız.

Hər birimiz pəri bir qız,
Qibtə edər bizə yıldız.
Bizə məftun qəhrəmanlar,
Yolumuzda qoyar canlar.
Gülüşümüzdən çiçək doğar,
Baxışımız şimşək boğar.

B a s y a t (*heyrətlər içində sazı çalıb oxuyur*)

Bir dünya gözəli röyada gördüm,
Dağınıq saçını daradım, hördüm.
Elbəel dolaşdım, hər kəsdən sordum,
O nur əndamlıdan xəbər verən yox.

Sizə çox bənzərdi boyu, buxunu,
Baxışı, gülüşü, incə tül donu,
Yıldızdan, günəşdən soraram onu,
Pərivicdanımdan xəbər verən yox.

Başında ondördcə örük saçı var,
Ağlarkən gözündən incilər damlar,
Divə qul oldum der, gəl bəni qurtar,
O nazlı yarımdan xəbər verən yox.

P ə r i l ə r (*Basyata oxuyurlar*)

O dünya gözəli alma bağında,

[1] Yuyunuruq

Yeddibaşlı divin başı qucağında,
Öpüş ləkəsi var al yanağında,
Gecə-gündüz ağlar, oğlan, durma get!

B a s y a t (*sazı əlindən ataraq gəzinir və bığlarını çeynəyir*). Ox, vətənin parlaq günəşi sönmüş, rəngin çiçəkləri solmuş, coşqun irmaqları qurumuş... Dünya gözəli div qucağında saralıb-soluyor. "İntizara söhbət haramdır" deyərlər, yolçu yolda gərəkdir. (*Qəza mələyinə*) Baba, mən getməli oldum. Bu səfərdə mənə nələr görünüyor?

Q ə z a m ə l ə y i (*kitabı vərəqləyib*). Oğlum, bu səfərin çox uğurludur. Bu kitabda yazıldığına görə, gedərkən yolda Tapdıq adlı yoxsul bir çobanla görüşəcəksən. Onun gözəl bir qızı var, bir neçə ildir ki, qarnından xəstədir. O qızı xəstəlikdən qurtarıb, sonra ona evlənəcəksən.

B a s y a t (*əli xəncərinin qəbzəsində*). Sus, qoca falçı! Xaqan oğlu Basyat bir çoban qızına evlənməz, suyu-boyu bəlli olmayan bir qız Basyatın ocağına girməz! (*Hiddətlə Qəza mələyinə baxır*)

P ə r i l ə r (*Basyata üzlərini tutub oxuyurlar*)

Türk soyunda xan yoxdur, xaqan yoxdur,
Yalqız el, oymaq var, bir də vicdan var.
Qızğın bir sevgi var, coşqun iman var,
Qeysər və Kəsra yoxdur, sultan yoxdur.

Q ə z a m ə l ə y i (*acıqlı*). Oğlan! Mən olacağı söyləyirəm. Yazıya pozu yoxdur!

B a s y a t (*əli qınından yarı çıxmış xəncərinin qəbzəsində olduğu halda*). Axmaq falçı! Tfu sənə və yazdığın kitaba, yazı-pozuya! (*Əli xəncərində, odlu baxışlar və mütərəddid addımlarla çıxır)*

P ə r d ə

İKİNCİ SƏHNƏ

Çoban Tapdıq kiçik bir təpə üzərində tütək çalır. Təpənin dalında kiçik bir daxmada qızı Gözəl xəstə yatıyor, qadını Alagöz xəstə qızının başı üstündə oturub, onu əlilə oxşayır. Basyat o biri təpə başında görünür və yavaş-yavaş Tapdığa tərəf gəlir. Orta pərdə. Onun arxasında zümrüd köşk, önündə qızıl alma bağı. Bağda bir xalıça üzərində dünya gözəli oturmuş, div də başını onun dizinə qoyub yatır.

B a s y a t (*çobana yanaşıb*). Tün[1] aydın, dayı!

T a p d ı q (*ayağa durub*). Tün aydın, bəyim, uğurlar olsun!..

B a s y a t. Dayı, yol itirmiş bir yolçuyam. Nə istərsən sənə verim, qalx, mənə yolu göstər.

T a p d ı q. Bəyim! Yolu sizə göstərərəm, ancaq şəhər buradan çox uzaqdır. Həm də sular qararmış, göy üzü də dumanlıdır. Gecə vaxtı yolu bilmək çox çətindir. Bir də, yollar hərami və quldurlarla doludur. Gecəni burada keçirə bilsəniz, dan ertə yolu sizə göstərərəm.

B a s y a t (*düşünərək*). Çarə yox, gecəni keçirə bilmək üçün bir yer olsaydı?

T a p d ı q. Bəyim! Sizi bu kiçik daxmama ala bilərəm. Ancaq xəstə bir qızım var, gecələr ağrıdan zarıyır. Sizi rahətsiz etməzsə!

B a s y a t (*titrəyə-titrəyə*). Xəstə qızın var? Dayı, sən kimsən?

T a p d ı q. Yoxsul bir çobanam, bəy, sanki bu yoxsulluq bəs gəlmirmiş ki, yaradan mənə yalnız bir qız vermiş, o da xəstə. Görünür ki, tanrının suçlu quluyam.

B a s y a t. Xəstəliyi nədir?

T a p d ı q. Bilmirəm, bəy, hər xəstəliyi qarnındadır. Yazıq qız yerindən qımıldana bilmir.

B a s y a t (*düşünür*). Çarə yox, dayı! Dışarıda qalmaq olmaz, buyur gedək.

T a p d ı q (*tələsik evə girib Alagözə*). Haydı, haydı, qonaq gəlir, evi təmizləyin.

B a s y a t. Bu adam qoca falçı dediyi çobandır. Bu xəstə də haman qızdır. Gecə bunun çarəsini edərəm. Axmaq falçı, mənim qəzavü qədərimi burax istədiyi kimi yazsın.

T a p d ı q (*qapıdan*). Buyur, bəy!

---

[1] Gecə

B a s y a t (*evə girib, uzaqdan xəstə qızı gözucu süzərək*). Tün aydın, xala!

A l a g ö z. Aydınlar olsun, oğlum, xoş gəldiniz.

B a s y a t (*guşədəki xəstə qızı gözucu süzərək*). Xəstə qızınız bumu?

T a p d ı q. Budur, bəy!

A l a g ö z. Çoxdan xəstədir, oğlum. Nə ölür, nə də sağalır.

B a s y a t. Mənim ayağım uğurludur. Tanrının buyruğu ilə sağalar, siz və o rahat olarsınız.

A l a g ö z. Ayağınıza qurban olum, kaş ki... bu qədər dağ pərilərinə nəzir və qurban götürdüm, bir şey olmadı. Onun işi bir göy tanrıya qalmış.

G ö z ə l (*gözlərini açar, oğlana baxar, oğlan da ona baxar*). Ox... Ürəyim... Odur! Özüdür! (*Əllərilə üzünü örtər*)

A l a g ö z. Qızım, nədən qorxursan? Qonaqdır. (*Yanında oturub əlilə başını oxşar*)

B a s y a t. Nə canalıcı gözləri var! Hələ xəstədir. (*Düşünür*) Yox, bu gecə qurtarram. (*Ucadan*) Yoxsa Basyat...

T a p d ı q. Nə buyurdun, bəy?

B a s y a t. Heç! Üç gündür yatmamışam, çox yorğunam, yatmaq istərəm.

A l a g ö z (*ayağa durub*). Yemək yeyiniz də sonra...

B a s y a t. Yox, xala, çox sağ ol. Heç bir şey gərək deyil. Başım üstümdə durmayır, çox rahatsızam.

A l a g ö z. Çox yorulmusunuz, görünür. Yuxu hər şeydən dadlıdır. (*Bir tərəfdə yastıq qoyub*) Buyurun, bəy!

Oğlan uzanır, Tapdıq, Alagöz dışarı çıxıb yatarlar, qız arabir zarıyır.

B a s y a t (*qalxıb ətrafına baxar, qılıncı çıxarıb xəstə qızın qarnından vurar, qız bir dəfə bağırır*). Qoca falçı, sən kitabına bunu da yaz! (*Acı qəhqəhə ilə çıxıb gedər*)

G ö z ə l (*zarıyır*). Ana, ana! (*Səslənir*) Ana! U!.. Ay ana!

A l a g ö z (*durub*). Qızım, nə deyirsən?

G ö z ə l. Gəl, yorğanı qaldır, gör bu yaş nədir?

A l a g ö z (*cəld gəlib yorğanı qaldırır, irin və qanı görüncə qorxulu*). Ay! Bu qan, irin nədir? (*Kişini çağırır*) Tapdıq, Tapdıq!

T a p d ı q. Ha, nə var?

A l a g ö z. Tez ol, gəl bura. Yoxsa, qızım, yaran deşilibdir?

T a p d ı q (*gəlib baxar*). Yarası deşilib... Şükür...

G ö z ə l. O qədər yüngüləm ki, ana, sanki heç xəstə deyildim.

T a p d ı q v ə A l a g ö z (*hər ikisi*). Yaradana şükürlər... (*Qızı öpər və oxşarlar*)

T a p d ı q. Qonağımızın ayağı uğurlu imiş. (*Baxar qonağın yatağına*) Ay! Qonaq hanı?

A l a g ö z. Doğru, nə oldu? Yoxsa dışarıya çıxmış?

G ö z ə l. Qonaq yəqin qaçıb getmişdir.

A l a g ö z. Nədən qaçsın, qızım?

G ö z ə l (*əvvəlcə oturub, sonra ayağa qalxıb*). Gecə məni öldürmək istəyirdi.

H ə r i k i s i. Necə? Öldürmək? (*Hər ikisi qızı iki tərəfdən tutar*)

G ö z ə l. Bu gecə mən heç yatmadım. Ürəyim nədənsə çırpınırdı. Gözlərimi yumunca gördüm ki, gözəl bir bağçada gəzirəm. Pərilər ətrafımı alıb başıma çiçək səpirlər. Öylə bu yerdə qarnımın üstündən xəncərlə vuruldu, gözlərimi qorxulu açdığım zaman oğlan, əlində xəncər, başımın üstündə durmuşdu. Bircə dəfə bağırıb bihuş düşdüm.

A l a g ö z (*heyrətlə*). Qonaq qızımızı nədən öldürmək istəsin?

T a p d ı q. Bilməm!

G ö z ə l. Ana, mən tamamilə sağalmışam. Heç bir yerim ağrımayır. Ox, nə qədər sevinirəm. (*Anasını, atasını qucaqlayır*)

A l a g ö z. Ox, nə qədər bəxtiyar olduq. İrəlidə görəcək günlərimiz varmış.

Bu arada göy gurlar, gurultu, patırtı olur, hər üçü qorxub guşəyə sıxılır.

G ö z ə l. Div gəlir, baba!

T a p d ı q. Qorxma, qızım!

G ö z ə l. Baba, div gəlib bizi yeyəcək, qorxuram.

A l a g ö z. Qorxma, qızım! (*Onu qucaqlayır*)

D i v (*daxmaya yanaşıb*). Adam, çıx dişarı! Çıx! (*Səs yox*) Çıx deyirəm, yoxsa!

G ö z ə l. Baba, qorxuram... (*Ağlar*)

D i v. Haydı çapuq ol, çıx, deyirəm.

A l a g ö z (*Tapdığı əlilə itələyib*). Görürsən ki, qız qorxusundan divara dırmanır, çıx onu bir tövr sakit elə.

T a p d ı q (*qapıya gəlib*). Tün aydın, dayı!

D i v (*istehza ilə*). Aydınlar... Türk xaqanının qaynatası olacaq çoban, (*Acıqlı*) sənin nəslini kökündən kəsəcəyəm.

T a p d ı q. Sənə bir yamanlıq etdiyim yox.

D i v. Etdiyin yox, edəcəyin çox. Sizin "baxşı" dediyiniz sahirlərin sözlərinə görə, xaqanın nəsli sənin ocağından parlayacaq.

T a p d ı q. İnanma, dayı! Sahir sözüdür.

D i v. Yox, bu ocağı söndürməyincə rahat ola bilmərəm. (*Əlindəki toppuzla Tapdığı vurub öldürür, daxmaya girir, qız və qadın bağırır, hər ikisini tutub dışarı çıxarır. Qadını öldürmək istəyir*) Al bu toppuz da sənin.

G ö z ə l (*yalvarır*). Əvvəlcə məni öldür!

A l a g ö z. Yox, onu öldürmə! Məni öldür də onu azad et! And verirəm səni qaranlıq ifritəsinə!

Div qadını öldürür, qız bayılır. Div onu qolları arasına alır.

D i v (*qıza diqqətlə baxıb*). Ah, bu çapqın gözlər, içimdə bir şimşək kimi çaxdı, qollarımı gücsüz buraxdı. Ox! Gözəllik! Mənim dəmirdən qatı olan ürəyimi yumşaltdı. (*Düşünür*) Yox, bu gözəlliyə aldanırsam, sonra bir bəla açar. (*Öldürmək istərkən qız gözlərini açar*) Of, yenə o baxışlar ürəyimə saplandı. (*Əyilib öpmək istər*)

G ö z ə l (*divi əli ilə itələyib*). Uzaq ol, alçaq, öldür məni də!

D i v (*ona bir qədər baxdıqdan sonra*). Qız, gəl inad etmə, səni zümrüd köşkə götürüm, qızıl alma bağında şən-şən yaşayaq. Bu don heç çənin kimi gözələ yaraşırmı? Sənə elə gözəl donlar geyindirim ki...

G ö z ə l. İstəmirəm, sənin kimi alçaqla yaşamaqdansa, şanlı ölmək xoşdur. İncitmə, öldür məni də!

D i v (*acıqlı baxar, birdən ürəyini tutub*). Tərs və inad qız, əllərimi sənin qanınla boyamaram, haydı gedək. (*Qızı qucağına alır... Göy gurlar, dörd-beş dəqiqə səhnə qaranlıq qalır. Ara-sıra göy gurlaması eşidilir. Orta pərdə qalxar, səhnə işıqlanır, zümrüd köşk qarşısındakı alma bağında, Gözəl bir xalça üstündə oturmuş və div də başını onun dizinə qoyub yatır*)

B a s y a t (*əlində saz, görünür, yavaş-yavaş sazı çalıb-oxuyur*).

Bulud könlüm açılmaz, qış-yaz ağlar,
Vəfasızdır könlüm hələ az ağlar.
Ovundan ayrı düşmüş bir ovçuyam,

Ov ağlar, ovçu ağlar, həm saz ağlar.
Gecə-gündüz yanaram, əhvalıma
Kəklik ağlar, turac ağlar, qaz ağlar.

Basyat qızı, qız da Basyatı görür, Basyat çalıb-oxuyur.

İtirdiyim ovun buldum izini,
Dünya Gözəlini görməyə gəldim.
Dərə, dağlar aşıb həsrətlə bu gün,
Üzümü üzünə sürtməyə gəldim.

D ü n y a g ö z ə l i (*oxuyur*)

Nə gəzirsən, oğlan, bu qanlı yerdə?
Saldın öz əlinlə özünü dərdə,
Ölüm, itim var bu qorxunc səfərdə,
Oğlan, div oyanar, yazıqsan, var get!

B a s y a t

Getmərəm, gözəlim, sənə çatmayınca,
Dodaq dodağına uzatmayınca.
Divin başın kəsib ta atmayınca,
Yolunda canu baş verməyə gəldim.

D ü n y a g ö z ə l i

Aşna gəlir mənə səsin və özün,
Yoxdur, oğlan, sənin heç ovçu gözün,
Ovun bir bulmuşdun, itirdin izin,
Oğlan, div oyanar, yazıqsan, var get!

B a s y a t

Eşitdim yıldızın oyanmamışdır,
Dağınıq tellərin daranmamışdır,
Sevginlə çarpan qəlb dayanmamışdır,
Tellərin darayıb, hörməyə gəldim.

Dünya gözəli ağlar, Basyat yaxınlaşıb divin ayağını xəncər ilə deşər. Div oyanır.

B a s y a t. Qalx, alçaq, sonra demə məni yuxuda namərdliklə öldürdü.

D i v (*yerindən sıçrayıb toppuzunu alar, Basyata hücum edər*). Ey bəni-adəm, eşitdinmi, bu yerlərə başlı gələn, başsız gedər!

B a s y a t (*istehza ilə*). Eşitdim, alçaq! Mən də qol gücünü sınamaq üçün gəldim.

D i v (*toppuzunu oğlana atır*). Al toppuzu!

Basyat qılıncı ilə toppuzu rədd edər, bir qədər vuruşurlar, heç birisi qalib gəlməz. Div toppuzu atıb, güləşməyə başlar, güləşirlər, oğlan divi yıxır, beybud ilə nə qədər vurur, bir şey olmayır.

D ü n y a g ö z ə l i. Oğlan, onun canı gözlərindədir, beybudu gözlərinə sox.

B a s y a t (*beybudu gözlərinə soxunca, div bağırıb ölər, göy gurlar, Basyat gəlib Dünya gözəlinin əlindən tutub, önündə diz çökər*). Yuxumda gördüyüm gündən bəri sənə yetişmək üçün hər zəhmətə qatlandım. Bu gün səni görməklə gözlərim işıqlandı. (*Əllərini tutub öpmək istər*)

D ü n y a g ö z ə l i (*əllərini çəkib*). Mən əllərimi deyil, dodaqlarımı sənə təslim edəcəyəm. Sən məni iki böyük bəladan qurtardın: biri bu, biri də atamın evində xəstə yatarkən.

B a s y a t (*qızın əlləri əlləri içində, ayağa qalxıb heyrətlə*). Məgər sən kimsən?

D ü n y a g ö z ə l i. Mən Tapdıq çobanın qızıyam!

B a s y a t (*əllərini çəkib*). Tapdıq çobanın qızı? (*Üzünü məyusluq və hiddətlə çevirir, sonra gözləri qızın gözlərinə sataşınca gülümsəyir*) Yazıya pozu yoxdur, gözəlim! (*Qıza sarılır. Pəri qızlar dəstə-dəstə gəlib onların başlarına çiçək səpərlər. Balet başlar*)

P ə r d ə

1921

HƏQİQƏTƏ DOĞRU

Bir pərdəli dram

Ə H L İ - M Ə C L İ S

K a m i l – 20 yaşında gənc tələbə. Mütəfəkkir, xəyalpərvər
K a m a l – 50 yaşında qocaman müəllim
X ə l u q – şair, 40 yaşında
C ə m i l – Kamalın qardaşı, 30 yaşında
Ü l k ə r x a n ı m – Kamilin anası, 40 yaşında
Ə h m ə d – Kamilin kiçik qardaşı, 13 yaşında
P ə r i – nurani bir qız
T e l e q r a f ç ı

K a m i l (*"Həyati-müxəyyəl"ə ya "Hilal üzərində yeni dünya" kitablarını bir-bir göstərib*). Bunları hər zaman oxuduqca, hissiyyatım o qədər coşur, ruhum, qəlbim o qədər dəyişir ki, bu aləmdən tamamilə uzaqlaşıb, özümü başqa bir həqiqət və ziya aləmində hiss edirəm. Oraları dolaşır, oraları seyr edir və saatlarca dalıb gedirəm. O zaman qat-qat duran buludları nurlu əllərilə yırtaraq, işıq və gözəllik heykəlinə bənzər bir pəri qarşımda zahir olur. Yavaş-yavaş ta ora qədər yaxınlaşır. Ona yaxınlaşmaq istədikcə uzaqlaşır və əllərilə buludların arxasını göstərərək "aradığın oradadır" deyə, o alıcı qara gözlərini üzümə dikərək gülümsər, o gülümsədikcə mühitimi bürüyən pərdə-pərdə kəsif hava yırtılır, önümdə sənələrdən bəri ona yetişmək üçün can atdığım o həqiqət aləmi, o işıq dünyası görünür. Biixtiyar yerimdən fırlar, oraya qoşuram. (*Sol tərəfdəki söyüdlər arasından bir pəri zahir olur, qırmızı şəfəqlər içində haman qayib olur*) Odur, bax, dan ulduzu kimi doğur... Of, yenə də söndü, getdi... getdi...

C ə m i l. Yazıq sənə, Kamil, bu kitablar sənin beynini və ruhunu zəhərləmiş. At, at bu kitabları, oxuma. İnsan bu qədər hissiyyata qapılmaz. Hiss və xəyal insanları hər zaman aldadır. O həqiqət və işıq dünyası dediyin xəyalın yaratmış olduğu mövhumatdan başqa bir şey deyildir.

K a m i l. Unutma ki, hər həqiqət xəyaldan doğar. İnsanların xəyal sandıqları bir çox həqiqət bu gün aramızda bütün əzəməti və böyüklüyü ilə təcəlli etməkdə deyilmi? Yox, mən bu dünya üçün doğulmadım.

C ə m i l. “Mənim ruhum genişdir, bu dünya ona dar gəlir” deməkmi istəyirsən? Bunların hamısı xəyalın və hissiyyatın aldadıcı nümayişləridir. Sən həqiqəti yalnız məişətdə ara və onu təminə çalış!

K a m i l. Təmin nəyə deyirsən? Kəndim üçün uca saraylarmı, möhtəşəm ehramlarmı yapdırım? Ömrümün ən dəyərli saatlarını ləhvi-ləəbə[1], eyş və işrətəmi fəda edim? Sən bunu bəxtiyarlıqmı sanırsan?

C ə m i l. Yazıq sənə, o qoca müəllim Kamal da sənin ruhunu azca zəhərləməmiş, onun sənin üzərində böyük təsiri olduğunu bilirəm. Kamil, ona çox da uyub aldanma. (*Yaxınlaşaraq*) Bilirmisən, müəllimlər bəşəriyyətin qurbanlarıdır. Onlar bəşəriyyətin səadəti üçün çalışıb-çapalarkan, bir kərə də onların kəndi həyat və məişətlərinə dönüb baxsana! Allah üçün, bu yaşamaqmıdır? Yox, yaşamaq deyil, sürünməkdir! Bu məişətin bu ağırlığı onlarda ancaq bir ümid və xəyal doğurmuş və onunla kəndilərini təsəlli edirlər. Şairlər də elədir, sən gəl at bu kitabları, oxuma!

K a m i l. Yanılırsan, dünyada ən ziyada sevdiyim və ən səmimi hörmət və məhəbbət bəslədiyim ancaq şairlər və müəllimlərdir. Biri mənim dimağım, biri qəlbimdir, onlar mənim iki qanadımdırlar. (*Müəllim Kamal və şair Xəluq dışarıdan*) Kamil evdəmidir? (*Qapı ağzında ailə xalqından birisi*) Evdədir. (*Qonuşurlar*)

C ə m i l. İştə iki qanadın. (*Qalxaraq*) Onlara sarıl da, həqiqət və işıq aləmini ara bul. Onlar gəlmədən sovuşayım, sağ ol!

K a m i l. Günəşdən xoşlanmayan yarasalar kimi gözlərin qamaşmadan sovuş...

C ə m i l (*gedə-gedə*). Onlar sənin ağlının nurunu əyə bilər.

Kamal və Xəluq daxil olur. Cəmil gedir.

K a m i l. Oh, nə böyük səadət! Sizi gördüyüm zaman ruhumda, dimağımda və hissiyyatımda başqa bir hal və inqilab hiss edirəm. Ta çocuqluğumdan bəri içimdə doğurmuş olduğun qığılcım böyüyüb alovlanır. Onunla bütün bu kainatın pisliklərini yıxıb yaxmaq, bu kiçik zəif qollarımla kürreyi-ərzi qoruyub bir an hərəkətdən durdurmaq, sonra onun məhvərini dəyişdirib istədiyim kimi dolandırmaq istəyirəm.

K a m a l. Kamil, sən bu dünya üçün deyil, başqa bir aləm üçün yarandın.

[1] Faydasız işə, əyləncəyə

K a m i l. Bunu mən də hiss edirəm. Mən iştə bu dünya üçün yaranmışam. Bura qovuşmaq, burada keçinmək istəyirəm. (*Kitabı göstərir*)

K a m a l. Yanılmırsan, bu gün kainat hiss ilə yaşar. Yer üzündən hissiyyatın qalxdığı gün həyat sönmüş və qiyamət bərpa olmuş deməkdir. Hissiyyatı tərbiyə edən, insanlarda eşq və ümid doğuran şairlərimizdir. (*Xəluqə işarə edir*)

X ə l u q. Dimağındakı oyanıqlığı və fəaliyyəti sənə bəxş edən müəllimlərdir. (*Kamala işarə edər*)

K a m i l. Demək ki, siz mənim iki qanadımsınız. Onlarla havalanıb göylərdəki al şəfəqlərə qədər yüksəldikdən sonra gecə-gündüz düşündüyüm həqiqət və işıq aləminə atıla biləcəyəm.

K a m a l. Səadət uzaqlarda deyil, evin içindədir. Onu əldə etməyə çalış! Bir də, o həqiqət doğmuş, sizlər onu yalnız ikmala[1] çalışacaqsınız.

K a m i l. Mən aradığım həqiqət aləmini daha parlaq görmək istərəm.

X ə l u q (*kitabları göstərir*). Bu əsərlər səni aldatmasın. Haman həqiqət aləmi buradadır.

K a m a l. O həqiqət aləmini siz gənclər yaratmalısınız!

K a m i l. Nə surətlə?

K a m a l. Pislikləri qaldırmaqla, bu fikrə gəncliyi hazırlamaqla. Bu yolda sizə həqiqi yardımçı şairlər olacaqdır.

X ə l u q. Bu həqiqətə sizi həqiqi müəllimlər yetişdirəcək.

K a m a l. Ən ağır olan icra vəzifəsi sizin üzərinizə düşəcək. Ona görə də sarsılmaz bir əzm, səbat və iradəyə malik olmalısınız.

K a m i l. Göylərin günəşləri, ulduzları əriyib bir yerə tökülsə, yerlərin vulkanları, ümmanları göylərə axsa, cəhənnəmi atəşlər, göylərə qədər yüksəlmiş dağlar, dərin uçurumlar, yaxıcı qum çölləri önə çıxsa, məni əzm və iradəmdən döndərməz.

K a m a l. İncə və mühüm bir məsələ daha vardır. Bilirmisən nədir?

K a m i l. Əskiliyi yıxıb-yaxmaq.

K a m a l. O pək qolay bir işdir.

K a m i l. Daha nə ola bilər?

K a m a l. Ən mühüm məsələ əskiliyi yıxıb-yaxmaq və yeniliyi yaratmaq üçün nə şərait ilə çalışmaq və buna nasıl yaxlaşmaq məsə-

[1] Tamamlamağa, kamala çatdırmağa

ləsidir. Həyati-ictimaiyyəsində inqilab yaratmaq istədiyin xalqın dilinə, dininə, adət və ənənəsinə, tarixinə və əhvali-ruhiyyəsinə gözəlcə aşina olmaqdır. Yalnız bu surətlə müvəffəq olur və yaratmaq istədiyin aləmin əsas qanunlarını pək ehtiyat ilə tədricən qura bilərsən. Yenə deyirəm, dilini, əhvali-ruhiyyəsini bilmədiyin xalq içinə soxulma. Onların daxili, xarici işlərinə qarışma, zira ki, sənin orada çalışman indiki zamanda xeyirdən çox ziyan verər. Sonda daha fəna nəticələr törədə bilər. Oralarda özlərindən sizə həmfikir gənclər yetişdirməyə çalış; çünki lalın dilini nənəsi bilər.

X ə l u q. İncə bir məsələ daha vardır. Şərq millətləri əsrlərdən bəri məhkum bir millət olub əsarət altında yaşamaqdan bıkmış və o hakim millətlərə qarşı onların qəlbində intiqam diləyi, fikri oyanmışdır. O hakim millətlər bu gün nə qədər mələk kisvəsinə[1] bürünsələr də, Şərq onlara inanmaz. Yaşadığı məmləkətə bağlı olan şərqlilər onu hər kəsdən qısqanır və onu müdafiə üçün heç bir şeydən çəkinməz.

K a m a l. Həqiqət aləmini doğrudan-doğruya yaratmaq üçün həqiqi müəllimlər yetişdirmək, ali-tali darülmüəllimlər açmaq lazımdır.

X ə l u q. Kamil, sən özün gözəl müəllim ola bilərsən. O həqiqətə yetişmək üçün bundan sadə, bundan qısa yol yoxdur.

K a m a l. Bu fikrə mən də, mən də şərikəm. Sənin kimi yenilik ruhunu daşıyan gəncləri müəllim görmək istərəm.

K a m i l. Məmnuniyyətlə qəbul edərəm. Oh, nə gözəl bir fikir. Bu fikri mənə verdiyinizdən dolayı sizə indidən izhari-təşəkkür edərəm.

K a m a l. Qəbul etdiyin təqdirdə ali darülmüəlliminə girməlisən.

K a m i l. Nə surətlə?

X ə l u q. Bir teleqraf çək. Həm də gecikmə, indi yaz! (*Qalxarlar*) Cavab gəldiyi təqdirdə getmədən əvvəl bir daha görüşərik.

K a m i l. Şübhəsiz! Gedirsiniz? Yenə məni yalqız buraxırsız?

K a m a l. Artıq yalqız deyilsən. Sağ ol! (*Gedirlər*)

K a m i l. Sağ olun! Siz mənim yolgöstərən ülkərlərim! (*Bir teleqraf yazıb diplomlarını çıxarır və ərizəni oxuyur. Kiçik qardaşı Əhməd daxil olur*)

Ə h m ə d. Qardaş, yemək hazırdır. Atam deyir gəlsin.

K a m i l. Söylə mən ac deyiləm. Yemək yeməyəcəyəm, yorğunam, yatacağam. (*Teleqrafı ona uzadaraq*) Əhməd, bu teleqrafı çə-

[1] Donuna

pık çək də gəl. (*Əhməd alıb gedər. Kamil gəzinə-gəzinə*) Uca bir fikir, müqəddəs qayə... Ah, həqiqət aləmi, sənə yetişmək üçün hər fədakarlığa qatlaşacağam! (*Düşünür*) Yorğunam, bir yatım. (*Yatağa girir, bir az sonra yuxu görməyə başlayır. Yavaş-yavaş qaranlıq çökür*) Oy, boğuldum, qaranlıq... (*Əllərini havada oynadır; səhnə qaranlıqlaşır. Kamil yataqdan çıxır, röyasında kəndisi də iştirak edir və hər əlində bir kitabla qaranlıqları qovur*) Dəf olunuz, ruhumun, dimağımın düşmənləri! Sizin üçün mənim qəlbimdə və yaşadığım mühitdə yer yoxdur. (*Səhnə yavaş-yavaş qırmızı şəfəqlərlə aydınlaşır*) Mən aydınlığa, işıq dünyasına aşiqəm, ona qovuşmaq, orada yaşamaq ən son diləyimdir. (*Pəri zahir olur*) İşıq dünyasının adı çəkilincə bu gözəllik pərisi önümə dikilir. Of, nə qədər gözəl, nə qədər dilbər!

Şəfəqlər sökərkən öpüşlərindən,
Yaranmış ağ, pənbə yanağın sənin!
Çiçəklər açarkən gülüşlərindən,
Xəlq olmuş o qönçə dodağın sənin!

Mehtabda ulduzlar oynar, uçarkən,
Yamacda ceyranlar ürküb qaçarkən,
Qaranlıq gecələr sövda saçarkən,
Doğmuş zülfün, gözün, buxağın sənin!

O süzgün baxışlı bayğın gözlərin,
Can alıb, can verən çapğın gözlərin,
Könlümə salıbdır yanğın gözlərin,
Eşq ocağıdır iki qaynağın sənin!

Pərilərə sordum – çiçək dedilər,
Çiçəklərə sir açdım – mələk dedilər.
Ay, ulduz, ülkərdir, gündür – dedilər,
Nəsən? Heç verən yox sorağın sənin!

(*Pəriyə yaxınlaşıb*) Ey gözəl pəri, söylə kimsən? Hər zaman mənə bir dost kimi görünürsən, bunu gözünün baxışlarından, dodaqlarının gülüş-

lərindən anlayıram. Qaliba mənə bir çox söz söyləyəcək, sirr açacaq kimi görünürsən. Söylə kimsən? Artıq məndə səbr və taqət qalmadı. Bəşəriyyətin böyük idealı, işıq və həqiqət dünyası eşqinə, söylə!

P ə r i. Mən sənin kimi həqiqətpərəst, inqilab ruhu daşıyan gənclərin sevgilisi, bəşəriyyət idealıyam.

K a m i l. Bəşəriyyət idealı? (*Ayaqlarına qapanmaq üçün yıxılır*)

P ə r i. Qalx, əlin əlimə yetişmək üçün ən əvvəl içərini, dışarını təmizləməlisən. Saf vicdan və kəskin bir iman qazandığın gün işıq dünyasında görüşəriz. (*Əllərilə buludlardan mütəşəkkil dağın başını göstərir. Dağın başı qırmızı şəfəqlərlə örtülmüşdür*)

K a m i l (*heyrətlə baxaraq*). Orası həqiqət dünyasımıdır?

P ə r i. Bu dağ kimi görünən qara buludları yırtıb atdıqdan sonra həqiqət dünyasına yetişmək mümkündür. Oranı görmək istərsənmi?

K a m i l. Hay, hay! Oraya qovuşmaq üçün min canım olsa, əsirgəməm.

P ə r i. Elə isə arxamca gəl.

Səhnədən çıxırlar, səhnə qaranlıqlaşır, o biri pərdə açılır. Səhnə solu ağaclıq bir şəhəri təsvir edər: uca imarətlər, müəllimlər sarayı, şairlər sarayı, alimlər sarayı, fəhlələr sarayı, əkinçilər sarayı. Hər tərəfdən şəfəqlər saçılır. Pəri zahir olur. Kamil onun arxasınca heyrətlər içində ufaq-ufaq addımlarla irəliləyir.

K a m i l. Ah, sənələrdən bəri uğrunda çırpındığım həqiqət dünyası! (*Səhnə qaranlıqlaşır. Kamil yatağında. Səhnə aydınlaşır*) Oh, ey işıq, həqiqət aləmi!.. Nə qədər gözəl, nə qədər dilbərsən! Nə qədər bəxtiyaram! (*Oyanır, heyrətlər içində*) Eyvah, mən nerədəyəm? Gördüklərim röya imiş? Uf! (*Durub gəzişir*) Nə qədər bəxtiyar idim! Kaş ki, oyanmaya idim, ömrümün sonuna qədər o röya aləmində yaşaya idim. (*Düşünür. Teleqrafçı qapını döyür*) Kimdir o? Girin!

T e l e q r a f ç ı (*daxil olur, teleqrafı uzadır*). Sizə teleqram var.

K a m i l (*açıb oxuyur*). Kamil! Darülmüəlliminə qəbul olundunuz. Teleqramı alınca hərəkət ediniz! (*Geniş nəfəs alaraq*) Vaxtı öldürmək haramdır, bu gün hərəkət etməliyəm. (*Kitablarını toplamağa başlar*)

T e l e q r a f ç ı. Mən getməliyəm, bu kağıza imza ediniz. (*Kamil eşitməz, əlində teleqram çıxır*)

T e l e q r a f ç ı. Bu adama nə oldu, çıldırdımı? (*İskamyaya oturur*)

K a m i l (*validəsi özü ilə daxil olur*). Ana, mənim getməyimə, mənim bəxtiyarlığıma heç mane olma, məni bu əzmimdən heç bir qüvvət döndərə bilməz!

Ü l k ə r x a n ı m. Oğlum, kaş sən xoşbəxt ol! İndi ki getməyi...

T e l e q r a f ç ı. Lütfən bunu imza edin, mən gedim.

Ü l k ə r x a n ı m. Bu nə deyir? Kamil?

K a m i l. Ay... Siz hənuz buradasınız? Bağışlayasınız, sizin vaxtınızı aldım. (*İmzalayıb verir*) Bağışla... (*Teleqrafçı çıxır. Kamil hazırlıqda davam edir. Kamal və Xəluq daxil olurlar*)

K a m i l. Mənim rəhbərlərim, xoş gəldiniz. Həyatımın işıq və qaranlıq günlərində hər zaman önümdə sizi görürəm. Bu gün bəxtiyaram. (*Teleqramı göstərir*) Gedirəm.

K a m a l. Təbrik edirəm, Kamil!

X ə l u q. Tofiq dilərəm, Kamil!

K a m i l. Sağ olun, mənim vicdanımın iki qanadı.

Ü l k ə r x a n ı m. Bu fikri Kamilin başına, görünür ki, siz qoymusunuz?

K a m i l. Çocuqluqdan bəri hər fikrimi mənə verdikləri kimi.

Ü l k ə r x a n ı m. Yaxşıdır, səni də öz günlərinə salmışlar.

K a m a l. Biz nasılız, həmişirə?

Ü l k ə r x a n ı m. Necə olacaqsınız? Dünyada mən sizlərdən bədbəxt adam tanımıram.

K a m i l. Onlar necə bədbəxt ola bilər ki, bütün dünya işığı onlardan alır.

K a m a l. Biz necə bədbəxt ola bilərik ki, minlərlə Kamil kimi uca fikirli gənc yetişdirdik? Minlərcə Kamil kimi övladımız var?

K a m i l. Bundan böyük bəxtiyarlıq nə ola bilər? Kaş mən də sizin qədər müvəffəq ola biləydim.

X ə l u q. Daha çox müvəffəq olarsan.

K a m i l (*saata baxaraq*). Vaxt yetişdi, ayrılmaq zamanı gəldi.

K a m a l. Qalx gedəlim. Biz də səni moqifə[1] qədər təşyi[2] edərik.

K a m i l. Zəhmət olar, mən razı deyiləm.

X ə l u q. Xoşdur. (*Qalxarlar*)

---

[1] Duracağa

[2] Ötürərik

K a m i l (*anası ilə öpüşür*). Sağ ol, anacığım! Darıxma, səbr elə.

Ü l k ə r x a n ı m. Allaha tapşırdım, oğlum. Sağ-səlamət gələsən.

Çıxırlar. Ülkər əlindəki kasadakı suyu ardlarınca atar, bir qədər həsrətlə baxar. Səhnə bağlanır və qaranlıqlaşır, pərdə qalxar. Kamil, əlində çamadanı, Ali Darülmüəllimin binasının önündə durub oxuyur.

K a m i l. Azərbaycan 1-ci Ali Darülmüəllimini. (*Müəllimlərdən birinə təsadüf edər*) Tələbəyəm, Darülmüəlliminin yolu haradandır?

M ü ə l l i m. Bu nərdivanlarla ən üst qata qalx!

P ə r d ə.

1921

İLDIRIM

Beş pərdəli dram

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

İ l d ı r ı m – inqilabçı kəndli
M i r z ə M ö h s ü n – kənd müəllimi
G ü n ə ş – Mirzə Möhsünün bacısı
S ə f i b ə y – varlı mülkədar
S o l t a n x a n ı m – onun arvadı
Ü l k ə r – Səfi bəyin qızı
F ə r r u x – Səfi bəyin oğlu
Ş ü k ü r b ə y – kənd hakimi
N i k o l a y P e t r o v i ç – qəza hakimi
R i z v a n, R ə ş i d, R ü s t ə m } – Bakıdan gəlmiş fəhlələr
M ü r ş ü d, Q o c a k ə n d l i, C a v a n k ə n d l i, 1-c i k ə n d l i, 2-c i k ə n d l i } – yoxsul kəndlilər
N a z l ı – Rüstəmin arvadı
B a l a x a n ı m – dul qadın
Q ı z v ə o ğ l a n – Balaxanımın uşaqları
R ə c ə b, D u r s u n } – Rüstəmin oğlanları. Səfi bəyin nökərləri
Q u r b a n, Q a s ı m } – İldırımın dəstəsindən olan kəndlilər
K o x a
X u d u ş – Şükür bəyin yasavulu
K ə r i m – Səfi bəyin xəfiyyəsi
H e y d ə r – Səfi bəyin qonşusu, Fərruxun uşaqlıq dostu
M ə h k ə m ə i ş ç i s i
Q a r ı
Y a s a v u l l a r
K a z a k l a r